

NACRT

PROGRAM ZA UNAPREĐENJE KAPACITETA

MEHANIZAMA ZA RODNU RAVNOPRAVNOST

NA LOKALNOM NIVOU

AUTORKA:
VIŠNJA BAČANOVIĆ

RECENZENTKINJE:
BILJANA MALETIN ULJAREVIĆ
ROZETA ALEKSOV
VESNA ŠIJAČKI

Izradu Programa je podržala Agencija Ujedinjenih Nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena, UN Women, pod okriljem Evropske unije i Vlade Švajcarske preko Programa evropskog partnerstva sa opštinama EU PROGRES. Stavovi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorima i autorkama, i ne predstavljaju nužno stavove UN Women, Ujedinjenih nacija, ili bilo koje druge organizacije pod okriljem Ujedinjenih nacija.

UVOD

Sveobuhvatni program za unapređenje kapaciteta lokalnih mehanizama¹ nastao je iz potrebe da se na jednom mestu nađu znanja koja će olakšati mehanizmima za rodnu ravnopravnost da sprovede svoj mandat na lokalnom nivou. Pošto je utemeljen na svesti o dosadašnjim postignućima i o preprekama za uvođenje rodne perspektive u lokalne politike, ovaj program nije namenjen isključivo onima koji rade u lokalnim mehanizmima za rodnu ravnopravnost, već i zaposlenima u lokalnoj administraciji, donosiocima odluka (odbornicima/cama i predstavnicima/cama izvršnih organa lokalne samouprave), lokalnim institucijama i organizacijama. Pored toga, program je orijentisan prema rezultatima i zbog toga su predviđene praktične aktivnosti kojima stečena znanja i veštine možemo primeniti u praksi. Očekivani rezultat usvajanja znanja i sticanja veština sadržanih u programu jeste najmanje jedna rodno osetljiva politika na lokalnom nivou.

Program je organizovan kao vodič za sprovođenje obuka, ali istovremeno i sam po sebi može pružiti smernice za rad lokalnim mehanizmima, pomoću izvora koji su navedeni za svaku temu. S druge strane, moguće ga je koristiti kao vodič za trenere/ice koji/e pripremaju i sprovode obuke za povećanje znanja i veština lokalnih mehanizama. Moduli obuke su koncipirani kao dvodnevni seminari. Kako je način implementacije identifikovan kao značajan za postizanje rezultata, ovakav sveobuhvatni program podrazumeva kontinuiranu izgradnju kapaciteta kroz obuke u kombinaciji sa sprovođenjem izabranih aktivnosti između različitih modula obuke. Najbolje bi bilo da lokalnim mehanizmima bude dostupna konsultantska podrška tokom sprovođenja aktivnosti kojima će primeniti stečena znanja.

Za održivo uvođenje rodne perspektive u politike lokalne zajednice potrebno je u izgradnju kapaciteta uključiti i druge organe lokalne uprave, posebno u obuke koje se odnose na sektorske politike (ekonomsko osnaživanje, obrazovanje, medije, nasilje nad ženama, bezbednost i sl.).

SADRŽAJ PROGRAMA

Ovaj sveobuhvatni program za unapređenje kapaciteta je organizovan u nekoliko modula koji slede jedan za drugim. Ponuđena su tri osnovna modula, a pored njih i tzv. i „sektorski moduli“ koji se odnose na rodnu perspektivu u različitim oblastima. Ove sektorske module moguće je kombinovati u zavisnosti od lokalnih potreba i aktera, ali ih i povezati sa jednim ili sva tri osnovna modula.

SVEOBUHVATNI PROGRAM ZA IZGRADNJU KAPACITETA SADRŽI DESET MODULA:

MODUL I: Osnovni pojmovi vezani za rodnu ravnopravnost i uloga lokalne samouprave u ostvarivanju rodne ravnopravnosti – rodna ravnopravnost i uvođenje rodne perspektive na lokalnom nivou

MODUL II: Rodno osetljive politike na lokalnom nivou – metode i alati

MODUL III: Javno zastupanje u procesu uvođenja rodne perspektive

MODUL IV: Rodna ravnopravnost u procesima donošenja odluka

MODUL V: Ekonomsko osnaživanje žena

Va Rodno zasnovana diskriminacija na tržištu rada

Vb Rodni aspekti samozapošljavanja u okviru preduzetništva

Vc Rod, ruralni razvoj i poljoprivreda – ekonomski položaj žena na selu

MODUL VI: Rod i obrazovanje

MODUL VII: Rod i zdravlje

MODUL VIII: Rodno zasnovano nasilje

MODUL IX: Rod i bezbednost

MODUL X: Rodni stereotipi i javno informisanje

Program sadrži informacije i ključna znanja za uvođenje rodne perspektive na lokalnom nivou. Osnovni moduli (I-II) razjašnjavaju osnovne koncepte rodne ravnopravnosti i uvođenja rodne perspektive i detaljnije razrađuju alate neophodne za uvođenje rodne perspektive: rodnu statistiku i rodnu analizu. Naredni moduli (III-IV) sadrže relevantne informacije i pregled veština javnog zastupanja i procesa donošenja odluka kako bi se lokalni akteri osnažili za predlaganje političkih rešenja za unapređenje ravnopravnosti odnosno za predlaganje izmena lokalnih politika radi, unapređenja ravnopravnosti.

Sektorski moduli (V-X) pružaju informacije i znanja o rodnim aspektima u različitim oblastima, za koje je polazna osnova nacionalni strateški okvir: Nacionalni akcioni plan i Akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 (bezbednost). Zbog složenosti teme, neki moduli, kao što je modul o Ekonomskom osnaživanju žena obuhvataju nekoliko pod-modula, koji detaljnije razmatraju specifične oblasti.

Moduli su strukturirani tako da svaki sadrži definicije i razjašnjenja osnovnih pojmova, kao i pregled međunarodnog i nacionalnog pravnog okvira koji reguliše specifičnu oblast i može pružiti smernice i argumentaciju za delovanje na lokalnom nivou, zatim ključne rodne aspekte u svakoj od oblasti, mada se prioriteti moraju utvrđivati na nivou lokalne samouprave korišćenjem rodne analize.

Svi moduli posebno ukazuju na značaj položaja (višestruko) marginalizovanih grupa žena i uključuju pregled rodno osetljive statistike za svaku oblast.

Na osnovu znanja i informacija u prva četiri modula lokalna samouprava odnosno lokalni mehanizam za rodnu ravnopravnost trebalo bi da stekne kompetencije za sprovođenje rodne analize, uključujući i budžet, formulisana reforme odnosno predloga za unapređenje rodne ravnopravnosti i/ili rodno osetljiv lokalni program i politiku i obezbeđivanje podrške za usvajanje predloga.

Pojedinačni, „sektorski“ moduli ukazuju na to šta može biti relevantno za rodnu ravnopravnost u različitim oblastima, kao i kakvo je aktuelno stanje, postojeći normativni i strateški okvir. Namena ovih modula je da olakšaju sprovođenje rodne analiza i formulisane predloga programa ili politike na lokalnom nivou. Na sadržaj dat u sektorskim modulima premenjuju se metodologija i alati za rodnu analizu, dati u uvodnim modulima.

I MODUL

OSNOVNI POJMOVI VEZANI ZA RODNU RAVNOPRAVNOST I ULOGA LOKALNE SAMOUPRAVE U OSTVARIVANJU RODNE RAVNOPRAVNOSTI

NAKON OVOG MODULA OBUKE OD POLAZNIKA/CA SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- budu senzibilisani/e za pitanja rodne ravnopravnosti i mogu da prepoznaju različite oblike rodno uslovljene diskriminacije i njenih posledica
- razumeju strategije za postizanje rodne ravnopravnosti i odgovornost lokalne samouprave u ovom procesu
- razumeju mesto i ulogu tela za rodnu ravnopravnost u sistemu lokalne samouprave

PRE NAREDNOG MODULA OD LOKALNE SAMOUPRAVE SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- ima ustanovljeno telo i propise koji uređuju njegov rad
- prikupi polazne podatke razvrstane po polu u različitim oblastima koje su u nadležnosti (izvorne i poverene) lokalne samouprave
- sačini listu usluga namenjenih ženama ili unapređenju rodne ravnopravnosti koje se finansiraju iz budžeta lokalne samouprave

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Rodna ravnopravnost, osnovni pojmovi	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju osnovne pojmove pol, rod, rodne uloge i identitete, kao i kako oni nastaju • da polaznici/e razumeju koncept rodne ravnopravnosti • da polaznici/e razumeju kako javne politike utiču različito na žene i muškarce 	<ul style="list-style-type: none"> • pol i rod • rodne uloge • rodni identiteti • rodna ravnopravnost • zašto je rodna ravnopravnost tema, tj. kako javne politike utiču na živote žena i muškaraca 	<ul style="list-style-type: none"> • Rodna ravnopravnost u našoj opštini: Priručnik za trenere/ice² • On-line kurs rodne ravnopravnosti³ • On-line obuka za državne službenike/ce u oblasti rodne ravnopravnosti⁴ • Kurikulum za Službu za upravljanje kadrovima⁵

GLAVNE PORUKE:

- Pol je biološka, uglavnom nepromenljiva kategorija, dok je rod društveni konstrukt koji je podložan promeni.
- Rodne uloge se uče i usvajaju u procesu socijalizacije i predstavljaju društvena očekivanja od muškaraca i žena.
- Rod, a ne pol, utiče na naše mogućnosti, šanse, način života, društveni i ekonomski položaj.
- Rodna ravnopravnost podrazumeva jednake mogućnosti bez obzira na pol; jednaku raspodelu moći i uticaja; jednake šanse za postizanje ekonomske nezavisnosti; pravo na izbor. Rodna neravnopravnost ima brojne negativne posledice na živote žena i muškaraca i društvo u celini; nema potpunog razvoja bez punog iskorišćenja i uvažavanja potencijala muškaraca i žena.

Kako žive žene i muškarci u Srbiji	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e prepoznaju vlastite stavove o položaju žena i muškaraca u Srbiji • da se upoznaju sa podacima vezanim za položaj žena i muškaraca u Srbiji • da razumeju posledice rodnih uloga na svakodnevni život 	<ul style="list-style-type: none"> • pokazatelji rodne ravnopravnosti • razmatranje stavova polaznika/ca • statistički podaci o položaju žena i muškaraca u Srbiji 	<ul style="list-style-type: none"> • Žene i muškarci u Srbiji⁶ • Šta nam govore brojevi?⁷ • Rodni barometar⁸
---	---	---	--

GLAVNE PORUKE:

- U Srbiji postoje značajne razlike u poziciji žena i muškaraca.
- Čak i kada mislimo da neravnopravnosti nema, potrebno je da pogledamo podatke kako bismo utvrdili da li je stvarno tako. Neophodno je da razmišljamo o uzrocima i posledicama neravnopravnosti, na tržištu rada u obrazovanju, zdravlju, odlučivanju itd.
- Rodni stereotipi imaju konkretne posledice u životima muškaraca i žena.

Diskriminacija i kako je prepoznati	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju šta je diskriminacija i kako nastaje • da polaznici/e razumeju šta je rodno zasnovana diskriminacija 	<ul style="list-style-type: none"> • šta su stereotipi, predrasude i diskriminacija • tipovi diskriminacije • prepoznavanje diskriminacije • rodno zasnovana diskriminacija 	<ul style="list-style-type: none"> • Diskriminacija na osnovu pola i rodnog identiteta⁹ • On-line kurs rodne ravnopravnosti¹⁰ • Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji – istraživanje javnog mnjenja¹¹ • Godišnji izveštaji Poverenika za zaštitu ravnopravnosti (izveštaj za 2013)¹²
--	---	---	--

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
--------------	----------------	----------------	--------------------

GLAVNE PORUKE:

- Stereotipi i predrasude su u osnovi diskriminatornog postupanja.
- Diskriminacija može biti individualna, kada je vrši pojedinac/ka; institucionalna, kada je sprovode institucije i omogućavaju propisi i strukturalna diskriminacija koja nastaje kada sprovodimo tzv. neutralne politike i ne uzimamo u obzir razlike koje postoje među građankama/ima ; najčešće je sprovode institucije ili države u celini.
- Rodno zasnovana diskriminacija je svako pravljenje razlike odnosno različito tretiranje i dodeljivanje različitog položaja, na osnovu pola, odnosno roda.
- Nejednako tretiranje jednakih, ali i jednako tretiranje nejednakih predstavlja diskriminaciju.

Strategije za postizanje ravnopravnosti

- da se polaznici/e upoznaju sa različitim strategijama za postizanje ravnopravnosti
- da polaznici/e razumeju uvođenje rodne perspektive (gender mainstreaming) kao strategiju za postizanje rodne ravnopravnosti
- strategije za postizanje ravnopravnosti, značaj i nedostaci
- značaj uvođenja rodne perspektive
- rodna statistika, rodna analiza i budžetiranje
- Rodna ravnopravnost na lokalnom nivou, priručnik za uvođenje rodne perspektive¹³
- Film „Priručnik za održivost rodne perspektive“¹⁴
- Priručnik za uvođenje rodne ravnopravnosti u javne politike¹⁵

GLAVNE PORUKE:

- Ravnopravnost se može ostvarivati različitim strategijama: jednakošću u zakonu, afirmativnim merama, uvođenjem rodne perspektive.
- Dugogodišnja praksa je pokazala da jednakost u zakonu i afirmativne akcije nisu dovoljne da bi se odgovorilo na strukturalnu i druge oblike diskriminacije žena. Zbog toga je kao globalna strategija uveden *gender mainstreaming* odnosno uvođenje rodne perspektive u sve politike, na svim nivoima.
- Zbog rodni uloga i odnosa, javne politike utiču različito na žene i muškarce; ove razlike je potrebno identifikovati kako bi se kreirale politike koje otkanjaju neravnopravnost, koje su jednako dostupne i jednako obuhvataju i žene i muškarce.
- Uvođenje rodne perspektive znači kontinuiranu procenu položaja žena i posledica koje različite javne politike imaju na njihov položaj.

Međunarodni i nacionalni pravni okvir

- da se polaznici/e upoznaju sa međunarodnim i domaćim pravnim okvirom za rodnu ravnopravnost
- da polaznici/e razumeju kako treba da planiraju i sprovode svoje aktivnosti u skladu sa postojećim pravnim okvirom
- međunarodni dokumenti i međunarodne obaveze Srbije
- formalnopravni okvir Srbije
- Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti
- Nacionalni akcioni plan za unapređenje rodne ravnopravnosti
- CEDAW konvencija¹⁶
- Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti¹⁷
- Nacionalni akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije¹⁸
- Zakon o ravnopravnosti polova Republike Srbije¹⁹
- Vodič za primenu Evropske povelje o ravnopravnosti žena i muškaraca²⁰ na lokalnom nivou²¹

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
--------------	----------------	----------------	--------------------

GLAVNE PORUKE:

- Politike u oblasti rodne ravnopravnosti i preporuke prvenstveno vladama sadržane su u brojnim međunarodnim dokumentima, od kojih je većinu ratifikovala i Srbija.
- Najvažniji međunarodni dokument je CEDAW – UN Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.
- Republika Srbija ima zaokružen pravni i institucionalni okvir u oblasti rodne ravnopravnosti: Zakon o ravnopravnosti polova, Nacionalnu strategiju za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti, Nacionalni akcioni plan za za njeno sprovođenje (NAP) i mehanizme za rodnu ravnopravnost na svim nivoima i u svim granama vlasti.
- U oblasti rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou veoma je značajna Evropska povelja o ravnopravnosti žena i muškaraca na lokalnom nivou.
- Na lokalnom nivou moguće je doneti Odluku o rodnoj ravnopravnosti, i što su neke opštine u Srbiji učinile, kojom se lokalna samouprava obavezuje na delovanje u skladu sa principima rodne ravnopravnosti.

Nadležnost rada lokalne samouprave i rodna ravnopravnost

- da se polaznici/e podsete koje su nadležnosti rada lokalne samouprave i prepoznaju kako se u delokrug rada može uvesti rodna perspektiva (šta su rodna pitanja u okviru nadležnosti)

- nadležnost rada lokalne samouprave
- rodna pitanja u okviru nadležnosti opštine

- Rodna ravnopravnost u našoj opštini; priručnik za trenere/ice²²
- Nadležnosti organa lokalne samouprave iz ugla rodne ravnopravnosti²³

GLAVNE PORUKE

- Veoma je važno uočiti rodne aspekte u svim nadležnostima lokalne samouprave, čak i onima koje nam izgledaju rodno neutralni.
- Da bi smo uočili/e rodni aspekt neophodno je da prikupimo rodno osetljive podatke.
- Veoma je važno da lokalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost prate primenu Zakona o ravnopravnosti polova na lokalnom nivou.

Uloga mehanizama za rodnu ravnopravnost i funkcionisanje u lokalnoj samoupravi

- da polaznici/e razmotre mandate, odgovornosti i ulogu mehanizama za RR u svojoj opštini na osnovu mesta u sistemu lokalne samouprave
- da polaznici/e razmotre dosadašnji način rada mehanizama i mogućnosti unapređenja

- mandat i uloga mehanizama za RR
- mehanizmi za RR u sistemu lokalne samouprave
- način rada mehanizama za RR

- Mehanizmi za postizanje rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou²⁴
- POLIS, časopis za javnu politiku²⁵

GLAVNE PORUKE:

- Rad lokalnog mehanizma uređuje se lokalnim propisima.
- Najvažniji zadatak mehanizma za rodnu ravnopravnost je rodna procena lokalnih politika u okviru izvornih i poverenih nadležnosti lokalne samouprave.
- Kada sprovode rodnu procenu lokalnih politika, lokalni mehanizmi treba da osiguraju da one budu usklađene sa Zakonom o ravnopravnosti polova i Nacionalnim akcionim planom.
- U planiranju rada ključni koraci su prikupljanje podataka, definisanje ciljeva, planiranje aktivnosti u određenom vremenskom okviru i definisanje nosilaca aktivnosti koji izveštavaju o rezultatima. Kada planiramo rad mehanizma, pre svega moramo imati na umu da on treba da uredi delovanje unutar sistema lokalne samouprave.

II MODUL

RODNO OSETLJIVE JAVNE POLITIKE NA LOKALNOM NIVOU METODE I ALATI

NAKON OVOG MODULA OBUKE OD POLAZNIKA/CA SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- sprovedu rodnu/e analizu/e u lokalnoj samoupravi, uključujući i analizu budžeta ili dela budžeta
- mogu da napišu rodno osetljivu lokalnu politiku

PRE NAREDNOG MODULA OD LOKALNE SAMOUPRAVE SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- uvede kontinuirano praćenje rodno osetljivih podataka na lokalnom nivou;
- sprovede rodnu analizu i formuliše predlog rodno osetljive lokalne politike

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Rodno osetljiva statistika, praćenje i ocena	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju značaj rodno osetljive statistike, praćenja i ocene • da polaznici/e razumeju kako mogu da kreiraju i koriste rodno osetljivu statistiku u svom radu	<ul style="list-style-type: none"> • šta je rodna statistika • šta su rodno osetljivi pokazatelji • ko, kako i kada može prikupljati podatke razvrstane po polu • ključne oblasti u kojima je potrebno pratiti rodno osetljive podatke	<ul style="list-style-type: none"> • Model rodne statistike na lokalnom nivou²⁶ • Gender indicators²⁷ • Developing Gender Statistics, A Practical Tool²⁸ • Jačanje institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost²⁹

GLAVNE PORUKE:

- Rodno osetljiva statistika podrazumeva da su statistički podaci razvrstani po polu, tako da ih vidimo razdvojeno za žene i muškarce.
- Jedino na osnovu rodno osetljive statistike možemo sagledavati položaj žena i muškaraca u društvu i stanje u oblasti rodne ravnopravnosti, čime argumentujemo potrebu za novim politikama ili izmenama starih.
- Sva službena evidencija treba da bude razvrstana po polu.
- Rodno osetljive podatke moramo koristiti pri planiranju aktivnosti, u analizi stanja, kao pokazatelje postignuća planiranih aktivnosti, nakon sprovođenja, u procesu praćenja i ocenjivanja postignuća u svim oblastima delovanja lokalne samouprave.

Rodna analiza	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa rodnom analizom • da polaznici/e razumeju značaj korišćenja rodne analize • da usvoje metode za njeno sprovođenje	<ul style="list-style-type: none"> • šta je rodna analiza i šta je njena svrha • metode za sprovođenje rodne analize • rodna analiza u različitim fazama (kreiranja, sprovođenja i ocene politike) • šta može biti predmet rodne analize (rodna analiza potreba, projekata, programa, skupštinskih odluka i sl.)	<ul style="list-style-type: none"> • Priručnik za uvođenje rodne ravnopravnosti u javne politike³⁰
----------------------	---	---	--

GLAVNE PORUKE:

- Rodna analiza je metoda kojom procenjujemo položaj žena i muškaraca i identifikujemo rodne obrasce u određenoj oblasti.
- Za rodnu analizu postoji mnoštvo metoda koje možemo koristiti. U Srbiji se na lokalnom nivou najčešće promovise metoda 4R³¹ kojom sagledavamo zastupljenost žena i muškaraca i raspodelu resursa, uočavamo rodne obrasce i razvijamo preporuke za unapređenje ravnopravnosti.
- Rodnu analizu možemo sprovesti u planiranju aktivnosti i definisanju potreba; tokom sprovođenja programa/politike; u fazi praćenja i ocene.
- Preduslov za sprovođenje rodne analize su rodno osetljivi podaci.

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Rodno budžetiranje	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju šta je rodno budžetiranje i kako da ga sprovedu • da se polaznici/e upoznaju sa dosadašnjim praksama u oblasti rodnog budžetiranja	<ul style="list-style-type: none"> • kako se rodna analiza može primeniti na budžet • različite metode i pristupi u rodnom budžetiranju • primeri rodno budžetskih inicijativa • elementi i faze u procesu rodnog budžetiranja	<ul style="list-style-type: none"> • ROB3 – Alat za rodno odgovorno budžetiranje³² • Ka politici rodnog budžetiranja u AP Vojvodini³³ • Vodič za rodno budžetiranje na opštinskom nivou – Vojvođanski model³⁴ • Vodič za rodno budžetiranje na lokalnom nivou³⁵ • Smernice za uvođenje rodnog budžetiranja na nacionalnom nivou³⁶

GLAVNE PORUKE:

- Rodno budžetiranje je primena rodne analize na budžet, kao najznačajniji instrument politike. Ono što nije u budžetu, ne može se smatrati politikom jer nema sredstava za njegovu realizaciju.
- Cilj rodnog budžetiranja je ravnopravna raspodela i ravnopravna dostupnost resursa. Rodno budžetiranje nije zahtev za odvojenim budžetima za muškarce i žene, niti deljenje budžeta na dva jednaka dela.
- Rodno budžetiranje prepoznaje da nema rodno neutralnih rashoda.
- Rodnobudžetske inicijative treba da prate budžetski proces odnosno kalendar.

III MODUL

JAVNO ZAGOVARANJE U PROCESU UVOĐENJA RODNE PERSPEKTIVE

NAKON OVOG MODULA OBUKE OD POLAZNIKA/CA SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- pripreme inicijativu za usvajanje politika sa rodnom perspektivom na lokalnom nivou
- izrade plan aktivnosti za proces javnog zagovaranja rodno osetljivih politika u svojoj opštini

PRE NAREDNOG MODULA OD LOKALNE SAMOUPRAVE SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- pokrene kampanju za usvajanje najmanje jedne rodno osetljive politike
- usvoji najmanje jednu rodno osetljivu politiku zasnovanu na podacima i analizi potreba žena i muškaraca
- definiše pokazatelje za praćenje efekata

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Javno zagovaranje, osnovni pojmovi	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju osnovne pojmove vezane za javno zagovaranje • da učesnici/e prepoznaju ključne aktere/ke u procesu javnog zagovaranja • da polaznici/e prepoznaju razliku između javnog zagovaranja i sličnih koncepata (informativno–edukativanih, marketinških, PRa, mobilisanja zajednice i sl.)	<ul style="list-style-type: none"> • šta je javno zagovaranje • šta nije javno zagovaranje – druge vrste kampanja • ključni akteri u procesu javnog zagovaranja	<ul style="list-style-type: none"> • Javno zagovaranje: Sticanje veština lidera/ki nevladinih organizacija³⁷

GLAVNE PORUKE:

- Javno zagovaranje uvek podrazumeva proces u kome grupe građana i građanki organizovano utiču na stvaranje ili sprovođenje politika.
- Javno zagovaranje je uvek usmereno na donosiocce odluka i bez toga nema procesa javnog zagovaranja. Za proces javnog zagovaranja važni su i drugi zainteresovani akteri koji mogu uticati na donosiocce odluka.
- Javno zagovaranje treba razlikovati od drugih kampanja za društvene promene.

Koraci u procesu javnog zagovaranja	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e prepoznaju korake u procesu javnog zagovaranja • šta je tema procesa javnog zagovaranja	<ul style="list-style-type: none"> • koji su to koraci (faze) procesa javnog zagovaranja • šta svaki korak tačno podrazumeva • zašto proces javnog zagovaranja nije linearan i jednokratn • kako formulišemo temu procesa javnog zagovaranja	<ul style="list-style-type: none"> • Javno zagovaranje za unapređenje rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti³⁸
--	--	---	--

GLAVNE PORUKE :

- Tema javnog zagovaranja je problem kojim se bavimo i taj problem mora biti precizno definisan i ispitan.
- Proces javnog zagovaranja ima određene faze/korake.
- Proces javnog zagovaranja je složen i dugotrajan.

Cilj i zadaci u procesu javnog zagovaranja	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju s načinom na koji se definišu cilj i zadaci u procesu javnog zagovaranja • da polaznici/e pokušaju da definišu cilj i zadatke svoje kampanje	<ul style="list-style-type: none"> • kako definisati cilj kampanje javnog zagovaranja • elementi cilja – promena politika koju želimo da ostvarimo i ključni akter na koga utičemo • kako definisati zadatke u procesu javnog zagovaranja • upoznati se s primerima iz različitih kampanja	<ul style="list-style-type: none"> • Javno zagovaranje: Sticanje veština lidera/ki nevladinih organizacija³⁹ • Javno zagovaranje za unapređenje rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti⁴⁰
---	---	---	---

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
--------------	----------------	----------------	--------------------

GLAVNE PORUKE:

- Cilj javnog zagovaranja treba da bude precizno definisan, uglavnom jedan i da se odnosi na promenu neke politike ili prakse u primeni već postojeće politike (odluke, zakona i sl.).
- Cilj treba da definiše šta donosilac odluka treba da uradi.
- Zadaci ukazuju na korake koje na putu realizacije cilja treba preći i ti koraci da budu što preciznije definisani.

Analiza aktera u procesu javnog zagovaranja	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju koliko je važno dobro poznavati ključne aktere u procesu javnog zagovaranja (saveznike/ce i protivnike/ce) • da polaznici/e razumeju kako se analiziraju ključni akteri, šta je kod njih važno i kako se za njih priprema argumentacija 	<ul style="list-style-type: none"> • šta je analiza aktera i čemu služi • kako se analiziraju ključni akteri • kako analiziramo međusobne odnose ključnih aktera, saveznika/ca i protivnika/ca naše ideje tj. cilja javnog zagovaranja • kako pripremamo argumente za donosioc odluka • vežba na vlastitom primeru (npr. karte moći) 	<ul style="list-style-type: none"> • Javno zagovaranje: Sticanje veština lidera/ki nevladinih organizacija⁴¹ • Javno zagovaranje za unapređenje rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti⁴²
--	--	---	--

GLAVNE PORUKE:

- U procesu javnog zagovaranja veoma je važno da dobro poznajemo donosioc odluka, kao i one koji na njih utiču.
- Analiza ključnih aktera omogućuje nam da realno sagledamo njihovu moć, mogućnost uticanja na njih i njihovu spremnost da podrže cilj naše kampanje.
- Analiza takođe treba da ukaže na moć naših saveznika/ca i protivnika/ca i interese da sa nama učestvuju u kampanji.
- Argumente koje pripremamo moramo prilagoditi akteru kome se obraćamo.
- Argumentacija mora biti utemeljena na podacima i analizi stanja, kao i na interesima donosioca odluka.

Lobiranje u procesu javnog zagovaranja	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju šta podrazumeva proces lobiranja • da se upoznaju sa principima dobrog lobiranja 	<ul style="list-style-type: none"> • šta je lobiranje (definicija procesa lobiranja, kako je lobiranje nastalo i sl.) • principi dobrog lobiranja • neke od tehnika lobiranja (primeri iz prakse) • vežbanje veštine na konkretnom primeru 	<ul style="list-style-type: none"> • Lobiranje za rodno osetljive budžete na lokalnom nivou⁴³ • Vodič kroz lobiranje⁴⁴
---	---	--	--

GLAVNE PORUKE :

- Lobiranje je ozbiljan i dugotrajan proces koji zahteva dobre komunikacijske veštine i poznavanje tehnika lobiranja.
- Lobiranje je veština koja se uči.
- Prilikom lobiranja potrebno je prilagoditi pristup onome koga lobiramo.

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Planiranje procesa javnog zagovaranja	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju da je za uspeh javnog zagovaranja neophodno planiranje	<ul style="list-style-type: none"> • kako izgleda jednostavan plan javnog zagovaranja • kako pripremiti plan za naredni period u odnosu na postavljeni cilj	<ul style="list-style-type: none"> • Javno zagovaranje: Sticanje veština lidera/ki nevladinih organizacija⁴⁵ • Javno zagovaranje za unapređenje rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti⁴⁶

GLAVNE PORUKE:

- Plan javnog zagovaranja pomaže nam da bolje vodimo proces javnog zagovaranja i da imamo uvid u fazu kojoj se nalazimo.
- U planu javnog zagovaranja definišemo korake, aktivnosti, resurse i odgovorne osobe.
- Veoma je važno da pratimo realizaciju plana javnog zagovaranja i da ga periodično revidiramo.

IV MODUL

RODNI ASPEKTI U PROCESIMA DONOŠENJA ODLUKA

NAKON OVOG MODULA OBUKE OD POLAZNIKA/CA SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- razumeju značaj učešća žena u donošenju odluka
- razumeju različite oblike i nivoe participacije u donošenju odluka
- mogu da kreiraju mere i akcije koje će obezbediti i unaprediti učešće žena, posebno marginalizovanih grupa žena u donošenju odluka

NAKON OVOG MODULA OD LOKALNE SAMOUPRAVE SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- usvoji propise koji garantuju učešće od najmanje 30% manje zastupljenog pola, i to u svim telima i organima donošenja odluka na lokalnom nivou
- prikupi podatke i redovno prati učešće žena u odlučivanju na lokalnom nivou
- kreira procedure koje će obezbediti učešće žena u donošenju odluka

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Šta sve podrazumeva učešće u donošenju odluka	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju vrste i načine procesa donošenja odluka • da polaznici/e razumeju nivoe učešća u donošenju odluka • da polaznici/e razumeju šta je važno za učešće žena u procesu donošenja odluka 	<ul style="list-style-type: none"> • vrste učešće u procesu donošenja odluka • načini učešća u procesu donošenja odluka • nivoi učešća u procesu donošenja odluka • faktori koji unapređuju ili onemogućavaju učešće žena u procesu donošenja odluka 	<ul style="list-style-type: none"> • Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost⁴⁷ • Pravo žena na učešće u javnoj Vladi⁴⁸

GLAVNE PORUKE:

- Donošenje odluka ne podrazumeva samo procese koji se odvijaju u političkim institucijama.
- Učešće u donošenju odluka može biti formalizovano određivanjem procenta zastupljenosti na mestima odlučivanja, ali se može odvijati i kroz neformalne kanale. Nivoi uključenosti u ovaj proces mogu varirati od pasivnog informisanja, konsultacija, participacije do formalnog učešća na mestima odlučivanja.
- Za učešće žena u procesu donošenja odluka ključni značaj imaju: dostupnost informacija, konsultacije u procesu pripreme odluka, participacija u javnoj sferi, posebno udruženjima građana/ki, formalna zastupljenost na pozicijama vlasti.
- Za učešće žena u donošenju odluka prepreke su rodni obrasci koji oblikuju ne samo učešće u javnom i društvenom životu, već i dostupnost informacija. Ključno je omogućiti da žene budu informisane i imaju pravo da odlučuju.

Rodni aspekti političke participacije: Učešće žena u procesu donošenja odluka i zašto je ono važno	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju zašto je važna politička participacija žena • da se polaznici/e upoznaju sa aktuelnim stanjem u ovoj oblasti u Srbiji 	<ul style="list-style-type: none"> • statistički podaci o učešću žena i muškaraca u procesima donošenja odluka i na mestima odlučivanja • argumenti za učešće žena u politici 	<ul style="list-style-type: none"> • Žene i muškarci u Srbiji⁴⁹ • Žene i odlučivanje na lokalnom nivou⁵⁰
---	--	---	--

GLAVNE PORUKE:

- Žene su i dalje podzastupljene na mestima odlučivanja, kako u Srbiji, tako i na globalnom nivou.
- Prepreke za učešće žena u politici su rodni stereotipi i predrasude prema ženama – nedostatak poverenja u žene liderke, nedovoljna osnaženost žena za bavljenje politikom; nedostatak slobodnog vremena – neravnoteža između političke karijere i rodni uloga u domaćinstvu; politička kultura koja nije naklonjena političarkama i prakse donošenja odluka koje ne promovisu uključenost.
- Važno je da žene učestvuju u politici da bi zastupale ženske vrednosti i interese. Učešće žena u politici je važno i sa gledišta pravičnosti. Više žena u politici doprinosi rodnoj ravnopravnosti i osnaživanju žena.

Međunarodni i nacionalni pravni okvir u oblasti političke participacije žena	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju s pravnim okvirom u ovoj oblasti • da se polaznici/e upoznaju sa strategijama za povećanje učešća žena u procesu donošenja odluka 	<ul style="list-style-type: none"> • međunarodni dokumenti • nacionalni dokumenti i smernice • afirmativne mere – kvote za manje zastupljeni pol 	<ul style="list-style-type: none"> • Žene i odlučivanje na lokalnom nivou⁵¹
---	---	---	---

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
--------------	----------------	----------------	--------------------

GLAVNE PORUKE:

- Pravni okvir, prvenstveno Ustav, garantuje učešće u procesu donošenja odluka za sve punoletne građane i građanke.
- Međunarodne konvencije i preporuke ukazuju na podzastupljenost žena u procesu donošenja odluka i obavezuju države da preduzmu mere u cilju povećanja učešća žena u procesu donošenja odluka.
- Veoma je značajno da žene budu uključene na svim nivoima i u svim fazama donošenja odluka.
- Međunarodni i nacionalni pravni okvir prepoznaje i ustanovljava afirmativnu meru kvote za žene kao manje zastupljeni pol.

<i>Učešće žena iz višestruko marginalizovanih grupa u procesu donošenju odluka</i>	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju specifične prepreke za učešće žena iz višestruko marginalizovanih grupa u procesu donošenju odluka • da polaznici/e osmisle načine za prevazilaženje prepreka i uključivanje žena iz višestruko marginalizovanih grupa 	<ul style="list-style-type: none"> • prepreke za uključivanje žena iz višestruko marginalizovanih grupa (nepismenost, rodni stereotipi, invaliditet isl.) • uzroci niskog učešća žena iz višestruko marginalizovanih grupa u procesu donošenja odluka 	<ul style="list-style-type: none"> • Zaključna razmatranja CEDAW Komiteta 2013⁵²
---	---	---	--

GLAVNE PORUKE:

- Žene iz višestruko marginalizovanih grupa se suočavaju sa još komplikovanim preprekama za učešće u procesu donošenja odluka i zbog toga je potrebno uvesti afirmativne akcije da bi se njihovo učešće povećalo.
- Uobičajenim načinima konsultacija i informisanja većina žena, posebno iz marginalizovanih grupa, biva isključena iz procesa donošenja odluka.

<i>Učešće u procesu donošenja odluka u lokalnoj zajednici i nadležnosti lokalne samouprave</i>	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju specifične prepreke za učešće žena u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou • da polaznici/e razumeju kako mogu da unaprede učešće žena u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou • da polaznici/e razumeju značaj udruživanja žena i saradnje sa ženskim organizacijama 	<ul style="list-style-type: none"> • rodni aspekti učešća građana/ki u procesu donošenju odluka (javnim raspravama, planiranju) • učešće žena na mestima odlučivanja – mogućnosti za praćenje i unapređenje • saradnja sa ženskim organizacijama – primeri dobre prakse • političke partije na lokalnom nivou i njihova uloga u podsticanju političke participacije žena 	<ul style="list-style-type: none"> • Priručnik za trenerice političkih partija u Crnoj Gori⁵³ • Vodič za učešće žena u javnom i političkom životu⁵⁴
---	---	--	---

GLAVNE PORUKE:

- Da bi lokalne politike prepoznavale različite potrebe žena i muškaraca u procesu donošenja odluka, potrebno ih je konsultovati u procesu planiranja, a planirati na osnovu rodno osetljivih podataka.
- Standardni načini za uključivanje javnosti, povinuju se rodnim obrascima i neće obuhvatiti žene i druge marginalizovane grupe, i zato je neophodno primenjivati inovativne metode uključivanja.
- U oblasti rodne ravnopravnosti, lokalnim samoupravama su dragoceni znanje i iskustvo ženskih organizacija i udruženja.
- Političke partije mogu biti saveznici ili protivnici veće participacije žena i zato je važno uključiti ih u proces.
- Lokalne samouprave su dužne da prate, ali i da obezbede učešće žena u procesu donošenja odluka na svim nivoima.

V MODUL

EKONOMSKO OSNAŽIVANJE ŽENA

- ROD I TRŽIŠTE RADA
- ROD, SAMOZAPOŠLJAVANJE I PREDUZETNIŠTVO
- ROD I RURALNI RAZVOJ

NAKON OVIH MODULA OBUKE OD POLAZNIKA/CA SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- razumeju rodno uslovljene razlike na tržištu rada i različite aspekte položaja žena na tržištu rada
- razumeju prepreke za žensko preduzetništvo i specifičnosti ženskog preduzetništva
- razumeju specifičan položaj žena na selu, posebno u poljoprivredi

NAKON OVOG MODULA OD LOKALNE SAMOUPRAVE SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- sprovede rodnu analizu lokalnih politika i programa u oblasti ekonomskog razvoja, ruralnog razvoja i preduzetništva i identifikuje položaj žena u lokalnoj zajednici
- kreira najmanje jedan program koji će imati za cilj unapređenje ekonomskog položaja žena

Va ROD I TRŽIŠTE RADA

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
<i>Pokazatelji ekonomskog položaja žena i muškaraca na tržištu rada u Srbiji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju specifičnost ekonomskog položaja žena koji je uslovljen rodom • da se polaznici/e upoznaju s razlikama u položaju žena i muškaraca na tržištu rada 	<ul style="list-style-type: none"> • pokazatelji ekonomskog položaja žena na tržištu rada • razlike u položaju žena i muškaraca na tržištu rada • aktivnost, zaposlenost, zarade, penzije 	<ul style="list-style-type: none"> • Žene i muškarci u Srbiji⁵⁵ • Žene i diskriminacija, istraživanje pokrajinskog ombudsmana, 2012⁵⁶

GLAVNE PORUKE:

- Statistički podaci za Srbiju pokazuju značajne razlike između muškaraca i žena.
- Razlike između muškaraca i žena znače da ekonomska politike neće imati jednake posledice na žene i muškarce, odnosno, da se žene nalaze u specifičnom položaju i da su im potrebne specifične mere i politike.
- Žene prosečno zarađuju manje od muškaraca, najčešće zato što rade u manje plaćenim zanimanjima, na nižim pozicijama.
- Položaj žena na tržištu rada ne odražava se samo na njihov materijalni položaj, već i na pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama.

<i>Međunarodni i nacionalni pravni okvir u oblasti rada i zapošljavanja</i>	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa međunarodnim smernicama i obavezama na povećanju ravnopravnosti žena na tržištu rada • da se polaznici/e upoznaju s ključnim strategijama i politikama Srbije u ovoj oblasti • da se polaznici/e upoznaju s merama i aktivnostima za povećanje radne aktivnosti i zaposlenosti žena 	<ul style="list-style-type: none"> • međunarodni normativni okvir i smernice EU u oblasti rodne ravnopravnosti i zapošljavanja • nacionalne strategije zapošljavanja i smanjenja siromaštva i rodni aspekti 	<ul style="list-style-type: none"> • CEDAW konvencija • Nacionalna strategija za unapređenje rodne ravnopravnosti • Konvencije UN-a o pravu na jednake naknade, zaštiti majki i trudnica i sl. u „Diskriminacija žena na radnom mestu“ (str. 77-99)⁵⁷ • Milenijumski ciljevi razvoja (cilj 3) • Strategija EU 2010-2015 • Integrisane smernice EU (Smernica broj 8)
--	---	---	--

GLAVNE PORUKE:

- Domaće zakonodavstvo prepoznaje i sankcioniše diskriminaciju na radnom mestu i prilikom zapošljavanja (Zakon o radu, Zakon o zabrani diskriminacije,
- Najveći deo međunarodnih preporuka i konvencija odnosi se na pravo na rad žena i jednaku naknadu za rad jednake vrednosti. Regulatorna u Srbiji u značajnoj meri prati međunarodnu regulatornu. Posebnu oblast čini zaštita majki u radnom odnosu.
- U skorije vreme poseban akcenat je stavljen na rodno nestereotipna zanimanja i obrazovne profile, u cilju smanjivanja rodno stereotipne podele rada koja ima direktne posledice na zarade žena i muškaraca.
- EU nastoji da ostvari punu zaposlenost i poveća zaposlenost žena, između ostalog i merama za usklađivanje privatnog i profesionalnog života.
- U Srbiji se sprovode mere za povećanje zaposlenosti žena, kao što je prednost pri zapošljavanju preko Nacionalne službe za zapošljavanje, ali radna neaktivnost žena odnosno neformalan rad i dalje je dominantan problem.

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Rodno zasnovana diskriminacija na tržištu rada	<ul style="list-style-type: none"> da se polaznici/e upoznaju sa posledicama rodno zasnovane diskriminacije na zaposlenost žena 	<ul style="list-style-type: none"> radna (ne)aktivnost i nezaposlenost žena posledice nezaposlenosti žena na socijalnu sigurnost i dostupnost zdravstvenih usluga siromaštvo žena 	<ul style="list-style-type: none"> Diskriminacija žena na radnom mestu, priručnik za potrebe inspekcije rada⁵⁸

GLAVNE PORUKE:

- Diskriminacija na tržištu rada posebno je rasprostranjena u privatnom sektoru, prema mladim ženama i ženama starijim od 50 godina, prema Romkinjama, samohranim majkama, ženama sa invaliditetom, ženama sa sela. Diskriminacija je nekada neposredna (vrši je poslodavac), a nekad strukturna, usled uticaja različitih svojstava na mogućnost adekvatnog zaposlenja.
- Rasprostranjena je i strukturna diskriminacija čije su posledice veća neaktivnost i nezaposlenost žena u odnosu na muškarce.
- Žene ređe zauzimaju rukovodeće i bolje plaćene položaje.
- Žene su, u proseku, zastupljenije na manje plaćenim pozicijama i poslovima (tzv. feminizacija profesija u kojima dominiraju žene).

Učešće i položaj žena iz višestruko marginalizovanih grupa na tržištu rada	<ul style="list-style-type: none"> da polaznici/e razumeju specifične prepreke za žene iz višestruko marginalizovanih grupa na tržištu rada 	<ul style="list-style-type: none"> prepreke za zapošljavanje Romkinja, žena žrtvi nasilja, žena sa invaliditetom, samohranih majki, žena sa sela afirmativne mere i njihovi efekti 	<ul style="list-style-type: none"> Rizici od siromaštva za žene sa iskustvom nasilja⁵⁹ Višestruka diskriminacija u svetu rada⁶⁰ Poseban izveštaj o diskriminaciji osoba sa invaliditetom u Srbiji – izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti⁶¹
---	--	--	---

GLAVNE PORUKE:

- Diskriminacija žena na tržištu rada još je izraženija prema ženama iz višestruko marginalizovanih grupa (ženama sa invaliditetom, Romkinjama, ženama sa sela, samohranim majkama).
- Žene iz marginalizovanih grupa odlikuje nepovoljan ekonomski položaj – materijalna deprivacija i siromaštvo. Mere za njihovo zapošljavanje moraju uključiti širi set aktivnosti usmerenih na osnaživanje žena.
- Prilike za obrazovanje, stilovi života, socijalni kapital nisu u jednakoj meri dostupni ženama iz marginalizovanih grupa.

Rodno osetljive politike i mere zapošljavanja na lokalnom nivou	<ul style="list-style-type: none"> da se polaznici/e informišu o nadležnostima i mogućnostima delovanja lokalne samouprave u oblasti zapošljavanja da polaznici/e identifikuju mogućnosti za rodno osetljive mere u okviru lokalnih politika i programa 	<ul style="list-style-type: none"> nadležnosti lokalne samouprave u oblasti zapošljavanja rodna analiza u aktivnostima lokalne samouprave moguće aktivnosti i mere lokalne samouprave u oblasti zapošljavanja žena i muškaraca 	<ul style="list-style-type: none"> Priručnik za rad lokalnih saveta za zapošljavanje⁶²
--	---	---	--

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
--------------	----------------	----------------	--------------------

GLAVNE PORUKE:

- Sve mere i aktivnosti koje lokalna samouprava sprovodi potrebno je analizirati i evaluirati sa aspekta rodne ravnopravnosti;
- Svi podaci o korisnicama/cima idrugim grupama uključenim u sprovođenje mera moraju biti razvrstani po polu
- Potrebno je obezbediti usavršavanja, kvalifikovanje i prekvalifikovanje za žene i muškarce u jednakoj meri
- Potrebno je na lokalnom nivou identifikovati rodno specifične uzroke nezaposlenosti i kreirati mere za njihovo neutralisanje.

Vb ROD, SAMOZAPOŠLJAVANJE I PREDUZETNIŠTVO

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Definicije osnovnih pojmova i rodni aspekti	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa stanjem i rodnom nejednakostima u preduzetništvu i samozapošljavanju žena • da polaznici/e razumeju šta je preduzetništvo a šta samozapošljavanje žena • da polaznici/e razumeju rodno uslovljene prepreke za preduzetništvo i specifičnosti samozapošljavanja žena • da polaznici razumeju šta je zadrugarstvo i socijalno preduzetništvo 	<ul style="list-style-type: none"> • pokazatelji ekonomskog položaja žena • uzroci ekonomske neravnopravnosti žena • definicije preduzetništva, samozapošljavanja, zadrugarstva i socijalnog preduzetništva • karakteristike ženskog preduzetništva i samozapošljavanja žena • inicijative i aktivnosti usmerene ka ekonomskom osnaživanju žena 	<ul style="list-style-type: none"> • Nalazi i preporuke studije o ženskom preduzetništvu u Srbiji⁶³ • Polazna studija o preduzetništvu žena u Srbiji⁶⁴ • Žene i muškarci u Srbiji⁶⁵

GLAVNE PORUKE:

- Preduzetništvo i samozapošljavanje su srodni, ali ne i istovetni pojmovi. Preduzetništvo se, osim na ekonomsku aktivnost, odnosi i na ekonomske i socijalne karakteristike. Samozaposlenost znači da osoba ne radi za poslodavce odnosno da samostalno obavlja delatnost, koja ne mora biti preduzetnička. Takođe preduzetnici/e ne moraju nužno biti i vlasnici kapitala odnosno posla iako najčešće to jesu.
- Preduzetništvo se najčešće definiše kao otvorenost za inovativne pristupe, korišćenje šansi, preuzimanje rizika i sl. ali se u praksi definiše kao vlasništvo i/ili upravljanje preduzećem
- Socijalno preduzetništvo, za razliku od klasičnog, nije usmereno na zaradu odnosno profit i osvarena dobit se sme koristiti za ostvarivanje socijalnih ciljeva.
- U Srbiji preduzetnica je za oko 10% manje od preduzetnika, ženska preduzeća su najčešće mikropreduzeća sa manje od 10 zaposlenih, žene češće započinju posao iz nužde nego zbog dobrih poslovnih prilika, stopa gašenja ženskih preduzeća je veća od stope gašenja muških preduzeća.
- Prepreke za započinjanje sopstvenog posla su nedostatak finansijskih sredstava, veština, kontakata, nedostatak podrške porodice i partnera, ali i psihološke prepreke kao što su nedostatak samopouzdanja, strah od rizika i druge prepreke.
- Prepreke u održavanju posla su nemogućnost naplate potraživanja, ali i predrasude prema ženama (od strane klijenata i partnera), usklađivanje profesionalnih i porodičnih obaveza i sl. Poseban problem za preduzetnice i dalje predstavlja pitanje naknada za porodijsko odsustvo.
- Rodna segregacija obrazovnih profila i rodne uloge utiču na to da su žene samozaposlene u manje produktivnim delatnostima.

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Međunarodni i nacionalni pravni okvir u oblasti preduzetništva i samozapošljavanja žena	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa EU strategijama u oblasti ženskog preduzetništva i međunarodnim pravnim okvirom za podsticanje ženskog preduzetništva • da se polaznici/e upoznaju sa pravnim okvirom Srbije koji reguliše samozapošljavanje, preduzetništvo, zadrugarstvo i socijalno preduzetništvo • da se polaznici/e upoznaju sa aktivnostima Srbije na podsticanju samozapošljavanja žena • da se polaznici/e upoznaju sa aktivnostima i merama za podsticanje preduzetništva 	<ul style="list-style-type: none"> • nacionalni pravni okvir i aktivnosti u oblasti samozapošljavanja, preduzetništva, zadrugarstva i socijalnog preduzetništva • EU dokumenti i smernice • aktivnosti i strategije za podršku preduzetništvu 	<ul style="list-style-type: none"> • Rodna analiza odabranih državnih mera za podršku preduzetništvu⁶⁶ • EU Roadmap 2010-2015 • Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti

GLAVNE PORUKE :

- Međunarodni normativni okvir poziva na zabranu diskriminacije i unapređenje položaja žena, ali nema odredbi koje se odnose konkretno na preduzetništvo. Ono je prepoznato kao jedan od oblika ekonomskog osnaživanja žena, koje je prioritarna oblast i u Nacionalnoj strategiji za unapređenje položaja žena.
- Kao ključni aspekt prepoznaje se povećanje dostupnosti finansijskih resursa ženama, ali i promocija preduzetničkog duha i obrazovanje za preduzetništvo, posebno za žene.
- Na nivou EU je prepoznat značaj povećanja samozapošljavanja žena i unapređenja ženskog preduzetništva.
- Evropska komisija promovise žensko preduzetništvo, a na nivou Evrope identifikovane su i dobre prakse u merama usmerenim ka ženama preduzetnicama. U Srbiji su mere nedovoljne i postoji samo nekoliko programa koji su usmereni na žene.
- Politike u ovoj oblasti svode se na aktivne mere zapošljavanja uključujući i samozapošljavanje, subvencije i kredite za otpočinjanje delatnosti. Ove mere nisu u dovoljnoj meri rodno osetljive odnosno ne odgovaraju potrebama i mogućnostima žena.

Samozapošljavanje i preduzetništvo žena iz višestruko marginalizovanih grupa	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju specifične prepreke sa kojima se suočavaju žene iz višestruko marginalizovanih grupa prilikom pokretanja i vođenja sopstvenog posla 	<ul style="list-style-type: none"> • prepreke za samozapošljavanje • prepreke za preduzetništvo Romkinja, žena sa sela, samohranih majki • socijalno preduzetništvo 	<ul style="list-style-type: none"> • Studija o praksama i politikama u oblasti socijalnog preduzetništva u Evropi⁶⁷
---	---	--	---

GLAVNE PORUKE:

- Pripadnice višestruko marginalizovanih grupa se suočavaju sa još izraženijim preprekama za započinjanje sopstvenog posla, najčešće predrasudama i nedostatkom finansijskih sredstava, ali i otvorenom diskriminacijom. Prepreke za preduzetništvo i samozapošljavanje su i nizak nivo obrazovanja i veština, nedostatak socijalnog kapitala i društvenih mreža, opterećenost kućnim radom.
- Potrebno je razmotriti inovativna rešenja kao što je podsticanje ženskog zadrugarstva ili socijalnog preduzetništva.
- Socijalno preduzetništvo je ono koje ostvarenom dobiti i materijalnim resursima doprinosi ostvarivanju socijalnih ciljeva, a usmerno je ka marginalizovanim grupama i rešavanju njihovih potreba.
- U Srbiji još uvek nije usvojen Zakon o socijalnom preduzetništvu niti Zakon o zadrugarstvu.

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Mogućnosti za podsticanje samozapošljavanja i preduzetništva žena na lokalnom nivou	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e osmisle aktivnosti za podršku preduzetništvu i samozapošljavanju žena u okviru nadležnosti lokalne samouprave 	<ul style="list-style-type: none"> • značaj rodne analize u planiranju aktivnosti, sa primerima analize • subvencije, bespovratni krediti • promocija primera dobrih praksi • konsultacije sa preduzeticama u planiranju razvoja lokalne zajednice 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomsko osnaživanje i žensko preduzetništvo u Kraljevu⁶⁸ • Kako do trajno održivog partnerstva lokalne samouprave i preduzetničkog sektora⁶⁹

GLAVNE PORUKE:

- Veoma je važno obezbediti rodno osetljive podatke i sprovesti istraživanja na lokalnom nivou o potrebama preduzetnica i žena koje žele da pokrenu sopstveni posao.
- Razmatrati dostupnost usluga ustanova koja se bave brigom o deci i drugih socijalnih usluga.
- Osim finansijske podrške, ženama je potrebna i dugoročna savetodavna podrška.
- Ženama su potrebni usavršavanje i izgradnja kapaciteta, naročito da bi se podstaklo njihovo samozapošljavanje u bolje plaćenim i inovativnim sektorima.
- Promocija primera dobre prakse i vidljivost u lokalnoj zajednici (prepoznavanje uspeha) takođe su značajni za promociju ženskog preduzetništva.

VB ROD I RURALNI RAZVOJ

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Pokazatelji položaja žena sa sela	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa položajem žena sa sela • da polaznici/e razumeju uzroke nepovoljnog položaja žena sa sela 	<ul style="list-style-type: none"> • pokazatelji ekonomskog položaja žena sa sela 	<ul style="list-style-type: none"> • Žene i muškarci u Srbiji⁷⁰ • Žene na selu u Vojvodini⁷¹

GLAVNE PORUKE:

- Žene na selu su u manjoj meri formalno zaposlene od žena u gradu.
- Većina žena na selu je aktivna u poljoprivredi, često bez materijalne sigurnosti, dostupnih socijalnih usluga i osiguranja.
- Obrazovna struktura žena na selu je nepovoljnija u odnosu na muškarce i žene u gradu.
- Žene na selu manje učestvuju u odlučivanju.
- Sistemi podrške (vrtići, službe socijalnog rada, servisi za žene koje trpe nasilje, zdravstvena zaštita) gotovo u potpunosti nedostaju.
- Većina unutrašnjih migranata su žene na relaciji ruralno – urbano.

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Međunarodni i nacionalni pravni okvir u oblasti ruralnog razvoja	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa međunarodnim i nacionalnim pravnim okvirom i smernicama u oblasti unapređenja položaja seoskih žena • da se polaznici/e informišu o strategijama i aktivnostima u Srbiji, za poboljšanje položaja seoskih žena 	<ul style="list-style-type: none"> • međunarodne smernice za unapređenje položaja seoskih žena • nacionalni strateški okvir u oblasti ruralnog razvoja i poboljšanja položaja žena na selu 	<ul style="list-style-type: none"> • CEDAW konvencija • Rezolucije UN o položaju žena na selu⁷² • Nacionalna strategija za unapređenje položaja žena • Preporuka parlamentarne skupštine Saveta Evrope o poboljšanju položaja žena na selu (1321/1997). •

GLAVNE PORUKE:

- Međunarodne konvencije i rezolucije prepoznaju specifičan položaj žena na selu i pozivaju na unapređenje njihovog položaja, posebno ekonomskog ali i socijalnog: pristupa resursima, učešću u odlučivanju i obrazovanju.
- U Srbiji nisu razvijene strategije za ruralni razvoj i unapređenje položaja žena na selu. Strategija za unapređenje ekonomskog položaja seoskih žena izrađena je u AP Vojvodini, a u regionu u Republici Srpskoj.

Rodno uslovljene specifičnosti u ekonomskom položaju žena na selu	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju glavne karakteristike specifičnog ekonomskog položaja žena na selu 	<ul style="list-style-type: none"> • učešće seoskih žena na tržištu rada • karakteristike učešća žena na selu u poljoprivrednoj proizvodnji • tradicionalni obrasci i ekonomski položaj seoskih žena • nasledna i imovinska prava žena na selu 	<ul style="list-style-type: none"> • Žene na selu kao pomažući članovi domaćinstva⁷³ • Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije⁷⁴ • Žene na selu u Vojvodini – svakodnevni život i ruralni razvoj⁷⁵
--	--	--	---

GLAVNE PORUKE:

- Žene na selu su više nezaposlene i više neaktivne na tržištu rada, iako radno angažovane u domaćinstvu. Oko 16% žena na selu su nositeljke gazdinstva, a isto toliko žena su pomažući članovi domaćinstva.
- Žene na selu i dalje raspolažu s manje imovine i zemlje nego muškarci.
- Žene na selu suočene su sa socijalnom isključenošću, nedostupnim socijalnim i zdravstvenim uslugama, nemogućnošću za usavršavanje i učenje.
- Poljoprivrednice u mnogo manjoj meri nego muškarci koriste dostupne subvencije i druge oblike podrške.

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
<i>Mogućnosti za unapređenje položaja žena na selu i rodno osetljiv ruralni razvoj na lokalnom nivou</i>	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju s mogućnostima za unapređenje položaja seoskih žena u okviru nadležnosti lokalne samouprave	<ul style="list-style-type: none"> • podsticanje ruralnog razvoja i subvencije za poljoprivrednu proizvodnju • učešće žena u procesu odlučivanja u seoskim mesnim zajednicama • ispitivanje radne neaktivnosti žena na selu i kreiranje mera za povećanje zaposlenosti • dostupnost socijalnih i zdravstvenih usluga seoskim ženama	<ul style="list-style-type: none"> • Žene na selu u Vojvodini⁷⁶ • Žene na selu kao pomažući članovi domaćinstva⁷⁷

GLAVNE PORUKE:

- Potrebno je prikupljati podatke o položaju žena na selu i u poljoprivredi na lokalnom nivou.
- Potrebno je obezbediti jednaku dostupnost i iskorišćenost resursa (na primer, subvencije za poljoprivrednu proizvodnju, obuku, savetodavne usluge) i za žene i muškarce.
- Potrebno je preduzeti mere za uključivanje žena u odlučivanje na nivou mesnih zajednica, kao što je promovisanje značaja i uloge učešća žena, motivacija za kandidovanje žena, podsticanje udruživanja žena na nivou lokalnih zajednica, promocija lokalnih liderki, održavanje redovnih sastanaka sa ženama na nivou lokalnih zajednica.
- Potrebno je izrađivati rodno osetljive strategije ruralnoj razvoja i unapređenja poljoprivrede, na lokalnom nivou.
- Potrebno je kreirati politike koje će biti finansirane na lokalnom nivou za poboljšanje položaja žena na selu.

VI MODUL

ROD I OBRAZOVANJE

NAKON OVOG MODULA OBUKE OD POLAZNIKA/CA SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJ:

- razumeju rodno uslovljene razlike u obrazovanju (u nivou, vrsti i oblicima obrazovanja)
- budu upoznati/e sa međunarodnim smernicama u oblasti obrazovanja, posebno kada su u pitanju višestruko marginalizovane grupe

NAKON OVOG MODULA OD LOKALNE SAMOUPRAVE SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- sprovede rodnu analizu lokalnih obrazovnih politika i programa i raspolaže rodno osetljivim podacima u ovoj oblasti
- kreira najmanje jedan program koji će imati za cilj da unapredi ravnopravnost i/ili poboljša položaj žena i devojčica

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Šta je obrazovanje i zašto je rodna ravnopravnost važna u obrazovnim politikama?	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju značaj obrazovanja za razvoj, ali i za postizanje ravnopravnosti • da se polaznici/e podsete na različite nivoe i vrste obrazovanja 	<ul style="list-style-type: none"> • različiti oblici i pristupi obrazovanju (predškolsko, osnovno, vokaciono, celoživotno, IT) • posledice i uticaj praktičnih politika na obrazovnu strukturu • značaj obrazovanja za društveni položaj i emancipatorski potencijal obrazovanja 	<ul style="list-style-type: none"> • Rodna ravnopravnost u obrazovanju i kroz obrazovanje⁷⁸ • Obrazovanje žena, izazov zajednici⁷⁹

GLAVNE PORUKE:

- Obrazovanje je osnovno ljudsko pravo.
- Obrazovanje je važno ne samo za ekonomsku delatnost već i za učešće u zajednici, i predstavlja značajan korak u emancipaciji.
- Države mogu mnogo da učine na povećanju dostupnosti obrazovanja, sadržaju obrazovanja i posledicama obrazovanja na zajednicu, na primer, politka obaveznog osnovnog obrazovanja je značajno smanjila nepismenost, posebno nepismenost žena.

Rodni aspekti neravnopravnosti u obrazovnom sistemu	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e informišu o rodnom nejednakostima u oblasti obrazovanja i njihovim uzrocima 	<ul style="list-style-type: none"> • rodno osetljiva statistika u oblasti obrazovanja • segregacija obrazovanih profila 	<ul style="list-style-type: none"> • Žene i muškarci u Srbiji⁸⁰
--	---	---	---

GLAVNE PORUKE:

- Neravnopravnost u obrazovanju se ogleda prvenstveno u rodnoj segregaciji obrazovnih profila, što znači da je više žena na obrazovnim smerovima koji su manje atraktivni na tržištu rada.
- Žene, pre svega starije žene i Romkinje i dalje čine većinu nepismenih.
- Većina diplomiranih studenata su žene ali one diplomiraju na fakultetima koji su manje atraktivni na tržištu rada i u feminiziranim profesijama kao što su pravo, pedagogija, jezici društvene nauke, dok većinu diplomiranih na tehničkim fakultetima čine muškarci.
- Većinu zaposlenih u obrazovanju čine žene, posebno u vrtićima, osnovnim i srednjim školama, dok na fakultetima muškarci dominiraju među zaposlenima sa naučnim zvanjem.

Međunarodni i nacionalni pravni okvir u oblasti obrazovanja	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa međunarodnim smernicama za postizanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju • da se polaznici/e informišu o politikama Srbije u oblasti obrazovanja 	<ul style="list-style-type: none"> • međunarodne smernice • nacionalni strateški okvir i kontekst 	<ul style="list-style-type: none"> • CEDAW konvencija • Nacionalna strategija za unapređenje položaja žena • Milenijumski razvojni ciljevi (cilj 2)
--	---	---	--

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
--------------	----------------	----------------	--------------------

GLAVNE PORUKE:

- Obrazovanje je definirano kao jedna od ključnih oblasti za unapređenje položaja žena u CEDAW konvenciji i Pekinškoj platformi za akciju, kao i u Nacionalnoj strategiji za unapređenje položaja žena.
- Osim dostupnosti obrazovanja, posebno ženama iz marginalizovanih grupa, kao prepreka ravnopravnosti prepoznati su i rodni stereotipi u izboru obrazovnih profila – rodna segregacija u obrazovanju.
- Za rodnu ravnopravnost veoma su značajni obrazovni sadržaji koji razbijaju rodne stereotipe, a koji nedostaju u obrazovnom sistemu. Naprotiv, udžbenici i nastavni planovi obiluju primerima rodnih stereotipa i nevidljivosti žena.
- Veoma je važno ohrabrivati i podsticati devojčice da biraju manje stereotipna zanimanja kao i da se obrazuju i osnažuju za preduzetništvo.
- Na globalnom nivou obeležava se dan devojčica u IT sektoru kojim se skreće pažnja na značaj učenja i upotrebe informacionih tehnologija za devojčice.

**Obrazovanje
i višestruko
diskriminisane
grupe žena**

- da polaznici/e razumeju uticaj pripadnosti višestruko marginalizovanim grupama na mogućnosti za obrazovanje

- nepismenost i obrazovanje Romkinja
- dostupnost obrazovanja samohranim majkama
- obrazovanje žena na selu
- dostupnost obrazovanja ženama i devojčicama sa invaliditetom

- Svi različiti, svi jednaki⁸¹
- Ženska ljudska prava⁸²

GLAVNE PORUKE:

- Romkinje i romske devojčice su u najnepovoljnijem položaju kad je reč o dostupnosti obrazovanja.
- Rodni stereotipi i uslovi života žena i devojčica iz marginalizovanih grupa utiču na rano napuštanje školovanja, maloletničke brakove i trudnoće, što smanjuje mogućnosti za zapošljavanje i povećava opasnost od siromaštva.
- Žene na selu imaju manje prilika za učenje i doživotno usavršavanje; manje su im dostupne obrazovne i kulturne ustanove.

**Lokalne politike
u oblasti
obrazovanja,
nadležnosti lokalne
samouprave**

- da se polaznici/e upoznaju sa rodnim aspektima obrazovanja i mogućnostima za unapređenje na lokalnom nivou

- rodni stereotipi u predškolskom obrazovanju
- pismenost starijih žena i devojčica
- rodna segregacija u oblasti vokacionog obrazovanja i podsticanje nestereotipnih izbora zanimanja
- dostupnost obrazovnih i kulturnih ustanova
- dostupnost prilika za doživotno učenje, prekvalifikacije i usavršavanje

- Evropska povelja za ravnopravnost žena i muškaraca (primeri primene)⁸³

VII MODUL

ROD I ZDRAVLJE

NAKON OVOG MODULA OBUKE OD POLAZNIKA/CA SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- razumeju specifičnosti ženskog zdravlja, značaj rodni obrazaca za očuvanje zdravlja i zdrave stilove života
- budu informisani/e o ključnim pitanjima i strategijama za žensko zdravlje
- razumeju kako na lokalnom nivou mogu da doprinesu očuvanju zdravlja žena i povećanju dostupnosti adekvatnih zdravstvenih usluga

NAKON OVOG MODULA OD LOKALNE SAMOUPRAVE SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- sprovede rodnu analizu zdravlja žena i muškaraca i analizu lokalnih politika i programa u oblasti zdravlja i zdravih stilova života
- kreiraju najmanje jedan program koji ima za cilj da unapredi dostupnost adekvatnih zdravstvenih usluga ženama, posebno marginalizovanim grupama žena

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Šta je zdravlje i zašto je zdravlje rodno pitanje?	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju rodno uslovljene specifičnosti zdravlja • da polaznici/e razumeju značaj zdravstvenih politika njihove posledice na zdravlje žena i muškaraca, devojčica i dečaka 	<ul style="list-style-type: none"> • definicije zdravlja i zdravstvenih politika • rodno osetljivi podaci o zdravlju žena i muškaraca i o specifičnim zdravstvenim problemima žena i muškaraca 	<ul style="list-style-type: none"> • Naša tela i mi⁸⁴ • Putevi ostvarivanja rodne ravnopravnosti – od ideje do prakse (str. 251-271)⁸⁵

GLAVNE PORUKE:

- Zdravlje je stanje potpunog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i nesposobnosti.
- Žene i muškarci imaju različite mogućnosti za ostvarivanje blagostanja.
- Zdravstveni rizici za žene i muškarce, devojčice i dečake su različiti.
- Žene su u većoj meri korisnice zdravstvenih usluga. Uz to, žene snose najveći teret brige o bolesnim članovima porodice i zbog toga dostupnost zdravstvenih usluga ima direktne posledice na njihove živote.

Međunarodni i nacionalni pravni okvir u oblasti zdravlja	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa međunarodnim smernicama za unapređenje zdravlja žena • da se polaznici/e informišu o glavnim politikama i strategijama Srbije u oblasti zdravstva 	<ul style="list-style-type: none"> • međunarodne konvencije • domaći pravni okvir i ključne strategije zdravstvene politike • zdravlje i ženska ljudska prava 	<ul style="list-style-type: none"> • CEDAW konvencija • Evropska povelja o socijalnim pravima 1996. • Nacionalna strategija za unapređenje položaja žena • Zakon o zdravstvenoj zaštiti Republike Srbije
---	--	--	--

GLAVNE PORUKE:

- Pravo na zdravlje je jedno od osnovnih ljudskih prava.
- Većina međunarodnih dokumenata se odnosi na dostupnost zdravstvenih usluga i zaštitu zdravlja žena, zaštitu materinstva i reproduktivna prava žena.
- Zdravlje žena je prepoznato kao strateška oblast u svim najznačajnijim međunarodnim i domaćim dokumentima za unapređenje položaja žena, kao što su CEDAW konvencija, Zakon o ravnopravnosti polova Republike Srbije, Nacionalna strategija za unapređenje položaja žena.
- Na globalnom nivou ženske grupe i organizacije rade na unapređenju zdravlja žena i muškaraca, posebno na ostvarivanju reproduktivnih prava žena i odlučivanju o rađanju.

Rodni aspekti zdravlja	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju posledice bioloških i rodno uslovljenih razlika na zdravlje žena i muškaraca 	<ul style="list-style-type: none"> • biološki i rodno uslovljeni zdravstveni rizici • specifični rodno uslovljeni rizici za zdravlje muškaraca i žena • kvalitet i stilovi života i zdravlje • reproduktivno zdravlje, planiranje porodice i polno prenosive bolesti • dostupnost zdravstvenih usluga 	<ul style="list-style-type: none"> • Naša tela i mi⁸⁶ • Uključivanje muškaraca – promena rodnih normi⁸⁷ • Položaj žena u Sportu u Vojvodini⁸⁸
-------------------------------	--	--	---

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
--------------	----------------	----------------	--------------------

GLAVNE PORUKE:

- Osim bioloških, postoje i određeni rodno uslovljeni zdravstveni rizici, kao što su stilovi života, seksualno ponašanje i sl. jer se žene i muškraci različito ponašaju.
- Za zdravlje su značajan činiac i kvalitet života, u koji svakako ulazi i bavljenje sprotom i rekreacija. Nacionalna strategija za unapređenje položaja žena prepoznaje dostupnost sportskih aktivnosti kao značajne za unapređenje zdravlja žena.
- Za žene je posebno važno pitanje reproduktivnog zdravlja i reproduktivnih prava. Reproductivno zdravlje je danas manje medicinsko pitanje, a više pitanje ženskih prava.
- Rodne uloge oblikuju odnos prema kontracepciji i odgovornost prema reproduktivnom zdravlju.
- Nasilje nad ženama jedan je od najrasprostranjenijih oblika ugrožavanja zdravlja žena.

Zdravlje i višestruko diskriminirane grupe žena	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju uticaj pripadnosti višestruko marginalizovanim grupama na dostupnost zdravstvenih usluga • da polaznici/e razumeju uticaj pripadnosti višestruko marginalizovanim grupama i specifične zdravstvene rizike 	<ul style="list-style-type: none"> • zdravlje žena sa invaliditetom • dostupnost zdravstvenih usluga ženama na selu • zdravlje i zdravstveni rizici Romkinja • značaj zdravstvenih usluga za žene izložene rodno zasnovanom nasilju 	<ul style="list-style-type: none"> • Naša tela i mi⁸⁹ • Romi i rodna pitanja⁹⁰ • Procena efikasnosti lokalnih mehanizama socijalnog uključivanja Roma i Romkinja⁹¹ •
--	--	---	---

GLAVNE PORUKE:

- Žene iz višestruko diskriminiranih grupa se u najvećoj meri suočavaju sa nedostupnom ili neadekvatnom zdravstvenom zaštitom.
- Pristup zdravstvenim uslugama posebno je otežan Romkinjama, ženama sa invaliditetom, siromašnim ženama i sl.
- Prilikom planiranja lokalnih politika u oblasti zdravlja moramo konsultovati ženske grupe, posebno grupe koje zastupaju interese višestruko diskriminiranih grupa žena.

Lokalne politike u oblasti zdravlja	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa rodnim aspektima zdravlja i mogućnostima za unapređenje na lokalnom nivou 	<ul style="list-style-type: none"> • dostupnost primarne zdravstvene zaštite • dostupnost usluga višeg nivoa zdravstvene zaštite • usluge prilagođene potrebama žena i muškaraca • savetovališta za reproduktivno zdravlje • podrška grupama za samopomoć 	<ul style="list-style-type: none"> • Protokol za zdravstvene radnike u slučajevima nasilja nad ženama⁹² • Nacionalna strategija za unapređenje položaja žena • Evropska povelja za ravnopravnost žena i muškaraca⁹³
--	---	--	--

GLAVNE PORUKE:

- Važno je kontinuirano pratiti podatke koje se odnose na zdravlje stanovništva na lokalnom nivou.
- Na lokalnom nivou potrebno je raditi na povećanju dostupnosti primarne zdravstvene zaštite.
- Potrebno je obezbediti kvalitetnije i dostupnije zdravstvene usluge, posebno za višestruko diskriminirane grupe žena.
- Potrebno je unaprediti rad savetovališta za reproduktivno zdravlje i uključiti više muškaraca i mladića u njihov rad.
- Potrebno je podržavati osnivanje i rad grupa za samopomoć, na primer za žene koje su pretprele nasilje ili obolele od raka.

VIII MODUL

RODNO ZASNOVANO NASILJE

NAKON OVOG MODULA OBUKE OD POLAZNIKA/CA SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- razumeju specifičnosti i uzroke rodno zasnovanog nasilja
- budu upoznati/e sa međunarodnim i nacionalnim naporima, strategijama i modelima za suzbijanje i prevenciju rodno zasnovanog nasilja
- razumeju ulogu lokalne samouprave u suzbijanju i prevenciji rodno zasnovanog nasilja

NAKON OVOG MODULA OD LOKALNE SAMOUPRAVE SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- usvoji lokalne procedure i dokumente kojima se primenjuje nacionalna strategija za borbu protiv rodno zasnovanog nasilja, kao što je protokol o saradnji
- razvije sistem za praćenje slučajeva rodno zasnovanog nasilja

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Šta je rodno zasnovano nasilje?	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju specifičnosti rodno zasnovanog u odnosu na druge vidove nasilja 	<ul style="list-style-type: none"> • definicija rodno zasnovanog nasilja • vrste i oblici rodno zasnovanog nasilja 	<ul style="list-style-type: none"> • Hoću da znaš da je nasilje nad ženom zločin⁹⁴ • SOS telefon⁹⁵ • Prepoznaj nasilje u partnerskim odnosima, vodič za mlade⁹⁶

GLAVNE PORUKE

- Rodno zasnovano nasilje nastaje zbog neravnopravnosti muškaraca i žena i javlja se kao posledica neravnopravne raspodele društvene moći.
- Nasilje može biti psihičko, fizičko, seksualno ili ekonomsko.
- Nasilje nad ženama u partnerskim odnosima i u porodici je krivično delo.
- Žena nije odgovorna za nasilje koje trpi.
- Veoma je važno pružiti stručnu pomoć ženama izloženim nasilju, kažnjavati počinioce, ali i baviti se prevencijom i podizanjem svesti javnosti o ovom problemu .

Rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e informišu o rasprostranjenosti nasilja • da se polaznici/e upoznaju sa postojećom statistikom o rodno zasnovanom nasilju i vrstama evidencija koje postoje • da polaznici/e razumeju uloge institucija u suzbijanju rodno zasnovanog nasilja 	<ul style="list-style-type: none"> • rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja • statistike • uloge institucija u suzbijanju rodno zasnovanog nasilja 	<ul style="list-style-type: none"> • Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji⁹⁷
---	--	---	--

GLAVNE PORUKE:

- Najrasprostranjenije je psihološko, zatim fizičko, ekonomsko i seksualno nasilje nad ženama, iako se neretko različiti oblici nasilja prepiliću.
- Žene su žrtve u 95% prijavljenih slučajeva nasilja u porodici.
- Broj prijavljenih slučajeva odstupa od stvarnog broja slučajeva nasilja, a njegovo veće prijavljivanje pokazuje rast svesti o neprihvatljivosti nasilja prema ženama.
- Nasilje je podjednako rasprostranjeno u svim društvenim slojevima i najčešći počinioci nasilja su sadašnji ili bivši partneri.

Međunarodni i nacionalni pravni okvir za suzbijanje rodno zasnovanog nasilja	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa obavezama države i institucija u oblasti suzbijanja rodno zasnovanog nasilja • da se polaznici/e upoznaju sa aktivnostima koje se u Srbiji preduzimaju na sprečavanju rodno zasnovanog nasilja 	<ul style="list-style-type: none"> • međunarodne smernice za suzbijanje rodno zasnovanog nasilja • nacionalni okvir za suzbijanje nasilja nad ženama i praktične aktivnosti 	<ul style="list-style-type: none"> • Domaće zakonodavstvo⁹⁸ • Međunarodna dokumenta⁹⁹ • Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama¹⁰⁰ • Nacionalna strategija za suzbijanje rodno zasnovanog nasilja¹⁰¹ • Poseban protokol o postupanju¹⁰²
---	---	---	--

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
--------------	----------------	----------------	--------------------

GLAVNE PORUKE:

- Nasilje nad ženama jedna je od najvažnijih oblasti za unapređenje položaja žena, i najvidljiviji problem na globalnom nivou.
- Postoje brojne konvencije koje obavezuju države da deluju u pravcu smanjenja nasilja nad ženama, kao na primer CEDAW konvencija ili Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.
- Po domaćem zakonodavstvu nasilje nad ženama je krivično delo, ali iako se retko procesuiru i kažnjavaju najvećom zaprećenom kaznom.
- Za suzbijanje nasilja delovanje institucija i njihova saradnja u cilju brže i adekvatnije reakcije, zaštite žrtve od sekundarne traumatizacije i kažnjavanje počinioca.

Suzbijanje rodno zasnovanog nasilja na lokalnom nivou

• da se polaznici/e upoznaju sa mogućnostima za unapređenje delovanja institucija na lokalnom nivou • da se polaznici/e upoznaju sa mogućnostima za poboljšanje delovanja usmerenog na suzbijanje i preventivu rodno zasnovanog nasilja	• delovanje institucija u procesuiranju slučajeva nasilja • uloga ženskih organizacija u radu sa ženama izloženim nasilju	• Poseban protokol o saradnji centara za socijalni rad u slučajevima nasilja u porodici i nad ženama u partnerskim odnosima¹⁰³ (isti protokoli za druge institucije na lokalnom nivou) • Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organizacija i organa...¹⁰⁴

GLAVNE PORUKE:

- Potrebno je adekvatnije pratiti podatke o rasprostranjenosti, prijavljivanju i procesuiranju rodno zasnovanog nasilja.
- Ključni instrumenti za unapređenje efikasnosti institucija su protokoli o saradnji institucija na lokalnom nivou, čija primena osigurava efikasnije reagovanje u slučaju nasilja i koordiniran odgovor lokalnih institucija.
- Za lokalnu samoupravu je važno da prati rad institucija koje treba da reaguju u slučaju nasilja i nadgleda kvalitet usluga i zaštite dostupnih ženama u situaciji nasilja.
- Od ključnog su značaja aktivnosti na prevenciji rodno zasnovanog nasilja, podizanje svesti javnosti, ali i informisanje potencijalnih žrtava o raspoloživim merama zaštite.
- Praćenje slučajeva rodno zasnovanog nasilja i postupanja institucija u tim slučajevima ključni su za unapređenje efikasnosti i smanjenje traumatizacije žena izloženih rodno zasnovanom nasilju.

IX MODUL

ROD I BEZBEDNOST

NAKON OVOG MODULA OBUKE OD POLAZNIKA/CA SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- razumeju zašto je bezbednost rodno pitanje odnosno da su bezbednosna pitanja i rizici različiti za muškarce i žene, kao i da žene moraju da odlučuju o bezbednosnim pitanjima
- budu informisani/e o naporima na globalnom i nacionalnom nivou za uvođenje rodne perspektive u bezbednosne politike
- razumeju kako lokalna samouprava može da radi na povećanju rodne ravnopravnosti u oblasti bezbednosti

NAKON OVOG MODULA OD LOKALNE SAMOUPRAVE SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- sprovede rodnu analizu u oblasti bezbednosti na lokalnom nivou
- izradi mehanizme i procedure za veće učešće žena u bezbednosnim politikama na lokalnom nivou
- izradi rodno osetljive politike i planove za rešavanje bezbednosnih prioriteta u lokalnoj zajednici;

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Šta je sve bezbednost i zašto nam je ona važna?	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju nove koncepte bezbednosti, koji se odnose na živote ljudi a ne isključivo na bezbednost države 	<ul style="list-style-type: none"> • šta danas podrazumeva bezbednost • kako se razvijao koncept bezbednosti • šta je sve ljudska bezbednost 	<ul style="list-style-type: none"> • Nacionalna strategija bezbednosti¹⁰⁵

GLAVNE PORUKE :

- Koncept bezbednosti danas podrazumeva pre svega bezbednost ljudi, a ne (samo) države, političkog sistema i donosioca odluka.
- Promena paradigme, od bezbednosti države ka bezbednosti njenih građanki i građana, dovela je do novih tema u bezbedonosnim politikama kao što su zaštita od epidemija i velikih nepogoda, zaštita od nasilja u porodici i sl.
- Nove politike bezbednosti uključuju ne samo politike odbrane i unutrašnje bezbednosti, već i socijalnu politiku, ekonomsku stabilnost i politike zaštite ljudskih prava.

Međunarodni i nacionalni pravni okvir u oblasti bezbednosti, s posebnim osvrtom na rodni aspekt bezbednosti	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa međunarodnim okvirima i smernicama za unapređenje rodne ravnopravnosti u sektoru bezbednosti 	<ul style="list-style-type: none"> • Rezolucija 1325 • Nacionalni akcioni plan za sprovođenje rezolucije 1325 i dosadašnja implementacija • druge značajne rezolucije UN 	<ul style="list-style-type: none"> • Rezolucija 1325 • Akcioni plan za sprovođenje rezolucije 1325 u Republici Srbiji¹⁰⁶ • druge značajne rezolucije UN (CEDAW, Milenijumski ciljevi razvoja, Pekinška platforma, Univerzalna deklaracija itd.)
--	--	---	---

GLAVNE PORUKE:

- Postoji velika praksa u polju regulisanja i osiguranja bezbednosti. Čitav sistem UN je uspostavljen pre svega da osigura mir i odsustvo rata i sukoba.
- Sve države ulažu veliki napor da unaprede bezbednost svojih građana i građanki.
- Rodni aspekt bezbednosti je nov način posmatranja polja bezbednosti i u tom smislu postoje i međunarodni dokumenti koji zahtevaju od država da to uzmu u obzir prilikom kreiranja politika bezbednosti.
- Država Srbija takođe ulaže napore da sledi nove trendove u polju bezbednosti, pa i u kreiranju politika bezbednosti s rodni aspektom putem primene primenu Rezolucije 1325.

Rodni aspekti bezbednosti	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju zašto se uopšte govori o rodnom aspektu bezbednosti • da polaznici/e razumeju ključna pitanja u ovoj oblasti (participacija, prevencija i zaštita žena) 	<ul style="list-style-type: none"> • učešće žena u sektoru bezbednosti • prevencija od nasilja nad ženama i zaštita žena u situacijama nasilja i konflikta kao ključni aspekti rodnog aspekta bezbednosti • šta može i treba da se uradi u svakoj od ove tri oblasti • statistički podaci o Srbiji u ovim oblastima 	<ul style="list-style-type: none"> • Bezbednost i rodna ravnopravnost na lokalnom nivou¹⁰⁷ • Položaj žena u oružanim snagama Zapadnog Balkana¹⁰⁸
----------------------------------	--	---	--

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
--------------	----------------	----------------	--------------------

GLAVNE PORUKE:

- Žene i muškarci imaju različite uloge u zajednici i porodici i zato različito doživljavaju pitanja bezbednosti. Statistike npr. pokazuju da je za žene najopasnije mesto porodica, a za muškarce ulica. Ključna bezbednosna pitanja u jednoj zajednici različito se reflektuju na živote žena i muškaraca.
- Žene i muškarci nemaju jednake šanse da utiču na kreiranje politika bezbednosti i zato politike vrlo često zanemaruju rodni aspekt bezbednosti.
- Pored toga, žene i muškarci nemaju jednake šanse da učestvuju u sektoru bezbednosti (policiji, vojsci, vatrogasnim službama i sl.) i zato je potrebno kreirati mere i politike koje će im to omogućiti.
- Statistički podaci za Srbiju i dalje pokazuju vrlo malo učešće žena u ovom sektoru i mali uticaj na politike u ovoj oblasti.

Višestruko marginalizovane grupe i sektor bezbednosti

- da polaznici/e razumeju specifične bezbednosne rizike i pitanja vezana za višestruko marginalizovane grupe
- Bezbednost i romska populacija
- LGBT populacija i bezbednosna pitanja
- Romi i Romkinje u Srbiji, koliko se osećaju bezbedni¹⁰⁹
- LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti u Republici Srbiji¹¹⁰

GLAVNE PORUKE:

- Pripadnici i pripadnice višestruko marginalizovanih grupa često su izloženi diskriminaciji i nasilju. Često ni institucije za bezbednost nisu u dovoljnoj meri senzibilisane za specifičan položaj marginalizovanih grupa.
- Učešće marginalizovanih grupa u sistemu bezbednosti (vojsci, policiji) veoma je malo.
- Potrebno je dalje jačati mehanizme zaštite, senzibilisati pripadnike/ce institucija i efikasnije primenjivati zakonsku regulativu.

Bezbednost na lokalnom nivou

- da polaznici/e razumeju odgovornost lokalne zajednice za bezbednost žena i muškaraca
- da polaznici/e prepoznaju ključne aktore na lokalnom nivou za pitanja bezbednosti i razmotre mogućnost uticaja na njihov rad
- da polaznici/e predlože konkretne mere i programe za unapređenje bezbednosti na lokalnom nivou
- uloga i mesto saveta za bezbednost na lokalnom nivou
- mogućnosti za unapređenje bezbednosti na lokalnom nivou
- Priručnik za rad lokalnih saveta za bezbednost¹¹¹

GLAVNE PORUKE

- Politike bezbednosti su vrlo važne lokalne politike, i žene i muškarci treba da budu uključeni u njihovo kreiranje i sprovođenje.
- Tela za rodnu ravnopravnost i lokalni saveti za bezbednost moraju da sarađuju na uvođenju rodne perspektive u bezbednosne politike.
- Sva pitanja bezbednosti na lokalnom nivou moraju biti posmatrana i iz rodne perspektive, i to u svim segmentima (prevencija, zaštita ali i učešće žena i muškaraca).
- Potrebno je kreirati konkretne mehanizme saradnje i koordinacije (redovni sastanci, analiza podataka i iz rodne perspektive, razvrstanih po polu, predlaganje novih mera, praćenje njihove implementacije i sl.).

X MODUL

RODNI STEREOTIPI I JAVNO INFORMISANJE

NAKON OVOG MODULA OBUKE OD POLAZNIKA/CA SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- budu upoznati/e sa najrasprostranjenijim oblicima rodnih stereotipa u medijskim sadržajima
- razumeju rodno uslovljene razlike u pristupu informacijama
- razumeju na koji način mogu da doprinesu suzbijanju rodnih stereotipa u medijima i dostupnosti informacija za različite grupe žena i muškaraca na lokalnom nivou

NAKON OVOG MODULA OD LOKALNE SAMOUPRAVE SE OČEKUJE DA NA OSNOVU STEČENIH ZNANJA:

- sprovede rodnu analizu oblika javnog informisanja uključujući dostupnost informacija i raspostranjenost rodnih stereotipa u lokalnim medijima
- definiše programe i planove za unapređenje dostupnosti informacija za žene i muškarce, posebno za pripadnike/ce marginalizovanih grupa
- definiše programe i aktivnosti na unapređenju informisanja o rodnoj ravnopravnosti

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
Šta je javno informisanje i kako sredstva javnog informisanja mogu doprineti rodnoj ravnopravnosti?	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju šta sve obuhvata javno informisanje • da polaznici/e/e razumeju ulogu medija u širenju, odnosno suzbijanju rodni stereotipa • da polaznici/e razumeju na koji način mogu da povećaju dostupnost informacija u zajednici i na koji način mogu da promovišu rodnu ravnopravnost 	<ul style="list-style-type: none"> • na koji način žene dobijaju informacije • zašto su mediji važni za rodnu ravnopravnost • kako mediji izveštavaju o ženama i kakve su posledice takvog izveštavanja na položaj žena 	<ul style="list-style-type: none"> • Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji¹¹² • Vodič za građansko učešće u donošenju odluka¹¹³

GLAVNE PORUKE:

- Pored medijskog informisanja, javno informisanje obuhvata i druge vidove prenošenja informacija, kao što je objavljivanje informacija od strane lokalne samouprave, organizovanje javnih rasprava, stavljanje dokumenata na uvid javnosti i slično.
- Mediji su jedan od ključnih agensa socijalizacije i reprodukcije rodni stereotipa.
- Pravo na informisanje je jedno od ključnih ljudskih prava u savremenom društvu i preduslov za učešće u odlučivanju.
- Postoje značajne razlike između žena i muškaraca u pogledu korišćenja medija: u vrsti medija koje koriste, sadržajima koje slušaju/čitaju/gledaju. Rodni obrasci takođe utiču na distribuciju informacija unutar lokalne zajednice i/ili domaćinstva, pa će tako u javnim raspravama češće biti prisutni muškarci nego žene.

Rodni aspekti javnog informisanja	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju aktuelni doprinos medija unapređenju rodne ravnopravnosti 	<ul style="list-style-type: none"> • statistički podaci o rodno uslovljenim razlikama u korišćenju sredstava javnog informisanja • preovlađujući rodni stereotipi u medijima 	<ul style="list-style-type: none"> • Rezultati monitoringa medija¹¹⁴
--	---	--	--

GLAVNE PORUKE:

- Žene su mnogo manje vidljive u svim medijskim žanrovima i dominantno prikazane u stereotipima.
- Žene čine većinu zaposlenih u medijima, ali ih je i dalje vrlo malo na uredničkim i upravljačkim pozicijama.

Međunarodni i nacionalni pravni okvir u oblasti javnog informisanja	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa regulativom u oblasti javnog informisanja • da polaznici/e razumeju nadležnosti lokalne samouprave u ovoj oblasti 	<ul style="list-style-type: none"> • međunarodni pravni dokumenti • domaće zakonodavstvo • kodeksi medija i novinara • medijska regulativa u cilju suzbijanja predrasuda 	<ul style="list-style-type: none"> • Zakon o dostupnosti informacija od javnog značaja • Zakon o informisanju • Zakon o zabrani diskriminacije
--	--	--	---

GLAVNE PORUKE

- Medijskom regulativom se mediji i novinari nastoje obavezati da promovišu rodnu ravnopravnost i suzbijaju rodne stereotipe, iako nema efikasni sankcija za kršenje novinarskih kodeksa.
- Medijska regulativa zabranjuje i stereotipno predstavljenje žena.
- Medijska regulativa reguliše dostupnost informacija i pravo na informisanost

NAZIV SESIJE	CILJEVI SESIJE	SADRŽAJ SESIJE	IZVORI I REFERENCE
<i>Višestruko marginalizovane grupe i javno informisanje</i>	<ul style="list-style-type: none"> • da polaznici/e razumeju uticaj pripadnosti višestruko marginalizovanim grupama na korišćenje sredstava javnog informisanja • da polaznici/e razumeju značaj javnog informisanja za unapređenje položaja višestruko marginalizovanih grupa 	<ul style="list-style-type: none"> • prepreke za dostupnost informacija ženama na selu, Romkinjama, pripadnicama nacionalnih zajednica, ženama sa invaliditetom, ženama izloženim nasilju • zašto nam je informisanje važno 	<ul style="list-style-type: none"> • Priručnik za medijsko izveštavanje o nasilju u porodici i nasilju nad ženama¹¹⁵ • Romi i Romkinje u medijima¹¹⁶

GLAVNE PORUKE:

- Pored reprodukcije stereotipa, koja je još snažnija kada su u pitanju pripadnice višestruko marginalizovanih grupa, za ove grupe je pristup informacijama otežan, što ih samo po sebi stavlja u neravnan položaj.
- Pripadnice višestruko marginalizovanih grupa se suočavaju sa praktičnim preprekama u korišćenju tradicionalnih sredstava javnog informisanja. Na primer, nepismene osobe, seoske žene, stare žene, pripadnice nacionalnih manjina i sl. ne mogu da koriste štampane medije.
- Posebno je značajno kako mediji izveštavaju o nasilju nad ženama jer oni mogu direktno da utiču na odnos prema rodno zasnovanom nasilju, tj. na njegovu (ne) prihvatljivost.

<i>Javno informisanje na lokalnom nivou i mogućnosti za unapređenje ravnopravnosti</i>	<ul style="list-style-type: none"> • da se polaznici/e upoznaju sa mogućnostima za delovanje na lokalnom nivou u suzbijanju stereotipa i unapređenju ravnopravnosti 	<ul style="list-style-type: none"> • upotreba rodno senzitivnog jezika u javnoj komunikaciji • promocija ženskog stvaralaštva i povećanje vidljivosti žena • suzbijanje rodni stereotipa • povećanje dostupnosti informacija za žene • povećanje vidljivosti lokalnih politika u oblasti rodne ravnopravnosti 	<ul style="list-style-type: none"> • Rod i jezik¹¹⁷ • Priručnik za odnose sa javnošću na lokalnom nivou¹¹⁸
---	--	--	--

GLAVNE PORUKE:

- Na lokalnom nivou možete doprineti vidljivosti žena, vidljivosti politika u oblasti rodne ravnopravnosti, ali i informisanosti žena, posebno onih iz višestruko marginalizovanih grupa.
- Promocija rodne ravnopravnosti važna je i u jeziku, posebno u službenoj komunikaciji.
- Posebno je značajno da li vaša lokalna samouprava finansira medijske sadržaje, u kojoj meri su oni rodno osetljivi i koliko doprinose suzbijanju stereotipa.

FUSNOTE

1. Mehanizam za rodnu ravnopravnost je termin koji se ustalio u svakodnevnom govoru i radu na uvođenju rodne perspektive, a označava tela (komisije, savete) ili osobe zadužene da se u sistemu lokalne samouprave bave pitanjima rodne ravnopravnosti.
2. Zavod za ravnopravnost polova, www.ravnopravnost.org.rs
3. Udruženje "Jednake mogućnosti", <http://www.e-jednakost.org.rs/kurs>
4. Uprava za rodnu ravnopravnost, <http://digis.edu.rs/course/view.php?id=121>
5. Uprava za rodnu ravnopravnost, <http://www.gendernet.rs/files/Obuka/KPA.pdf>
6. Republički Zavod za statistiku, <http://webzrs.stat.gov.rs>
7. Marina Blagojević http://www.unifem.sk/uploads/doc/Zene_i_mu%C5%A1karci_u_Srbiji.pdf
8. Marina Blagojević, <http://rs.one.un.org/organizations/18/Rodni%20barometar%202012-Sazetak.pdf>
9. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, http://www.ravnopravnost.gov.rs/downloads/files/1_zbornik_pol_i_rodni_identitet.pdf
10. Udruženje "Jednake mogućnosti", <http://www.e-jednakost.org.rs/kurs>
11. Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji, istraživanje javnog mnjenja, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, decembar 2013. http://www.ravnopravnost.gov.rs/downloads/files/izvestaj_diskriminacija_cesid_undp_poverenik_2013_v_21_02_2014_final_sajt.pdf
12. Godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2013. <http://www.ravnopravnost.gov.rs/images/files/Poverenik%20za%20zastitu%20ravnopravnosti%20-%20Izvestaj%202013.pdf>
13. SeCons, <http://www.secons.net/admin/app/webroot/files/publications/Rodnaravnopravnostnalokalnomnivou-priru%C4%8Dnik.pdf>
14. Film u produkciji SALAR, <http://euintegracije.skgo.org/sr/videos/details/9/Video+Galerija>
15. Priručnik za uvođenje rodne ravnopravnosti u javne politike, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, 2007; <http://rs.one.un.org/organizations/18/Prir%20za%20uvođenje%20princ%20rr%20u%20javne%20politike%20SA%20AJTA.pdf>
16. <http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/CEDAW.pdf>
17. http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Nacionalna_strategija_cir.pdf
18. <http://www.minrzs.gov.rs/doc/rodna-ravnopravnost/dokumenta/Akcioni%20plan%20za%20sprovodjenje%20Nac%20strategije.pdf>
19. http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Zakon_o_ravnopravnosti_polova_2009.pdf
20. Udruženje Fenomena, <http://www.fenomena.org/#/vodiczap/c8j9>
21. Marijana Pajvančić, <http://www.osce.org/sr/serbia/81309>
22. Zavod za ravnopravnost polova, www.ravnopravnost.org.rs
23. Marijana Pajvančić, UN WOMEN
24. Marijana Pajvančić, OSCE Srbija, <http://www.osce.org/sr/serbia/81309>
25. broj 5/avgust 2013, <http://skgo.org/publications/download/477>
26. Aleksandra Vladislavljević, Sanja Nikolin, UN Women http://www.gendernet.rs/files/MehanizmiLokal/modela_sistema_za_prikupljanje_podataka.pdf
27. OECD, <http://www.oecd.org/dac/gender-development/43041409.pdf>
28. UNECE http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/Developing_Gender_Statistics.pdf
29. Centar za podršku ženama, Kikinda, www.podrska.org.rs
30. Pokrajinski skeretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova, <http://www.psrzrp.vojvodina.gov.rs/pages/PublikacijeRavnopravnostiPolova.php?DICat=8&DIItem=66e59db8ce8dab052c2fd6102fea802e>
31. Razvili su je švedski konsultanti i dugo je korišćena u Srbiji, pre svega u praksi Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i rodnu ravnopravnost, kao i u radu Stalne konferencije gradova i opština
32. Aleksandra Vladislavljević, Sanja Nikolin, <http://rs.one.un.org/organizations/18/ROB3%20Alat%20za%20rodno%20odgovorno%20budzetiranje%20u%203%20koraka.pdf>
33. Pokrajinski skeretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova <http://www.psrzrp.vojvodina.gov.rs/pages/PublikacijeRavnopravnostiPolova.php?DICat=8&DIItem=0d355982cce4296e908ba082dbf7c106>
34. Akademija ženskog preduzetništva, <http://www.ewa.org.rs/resursi/publikacije/id/37>
35. CDA Lebane, <http://www.cdalebane.org/wp-content/uploads/2013/09/vodic%20rodno%20budzetiranje.pdf>
36. Uprava za rodnu ravnopravnost, <http://www.gendernet.rs/rrpage.php?chapter=35&id=373>
37. CEDPA, 2009

38. Aleksandra Vladisavljević, Sanja Nikolin, http://multiservis.co.rs/srpski/consalting/Edicija%20Practicum_javno%20zagovaranje.pdf
39. CEDPA, 2009
40. Aleksandra Vladisavljević, Sanja Nikolin, http://multiservis.co.rs/srpski/consalting/Edicija%20Practicum_javno%20zagovaranje.pdf
41. CEDPA, 2009
42. Aleksandra Vladisavljević, Sanja Nikolin, http://multiservis.co.rs/srpski/consalting/Edicija%20Practicum_javno%20zagovaranje.pdf
43. <http://www.fenomena.org/#!lob-rob/c1re6>
44. Konrad Adenauer Fondacija, Beograd, <http://www.kas.de/serbien/sr/publications/34374/>
45. CEDPA, 2009
46. Aleksandra Vladisavljević, Sanja Nikolin, http://multiservis.co.rs/srpski/consalting/Edicija%20Practicum_javno%20zagovaranje.pdf
47. Zorica Mršević, ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost, Beograd, 2011. <http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/vujdra/studije%20roda/Rodna%20ravnopravnost%20-%20Zorica%20Mrsevic.pdf>
48. Marijana Pajvančić, Pravo žena na učešće u javnoj vlasti, https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=0CEgQFjAD&url=http%3A%2F%2F.www.rs.cest.gov.ba%2Findex.php%2Fseminari-2011%2F2414banja-luka-primjena-zakona-o-ravnopravnosti-polova%2F553-materijal-mpajvancic-iii%2Ffile&ei=1FbU6jpBseItQbh14GQBA&usq=AFQjCNHzcj_F8GBF-wOu6R7ttgKqetgBYA&sig2=r0XQirNGawpl58sijBEFAw&bvm=bv.65397613.d.Yms
49. Republički Zavod za statistiku
50. Uprava za rodnu ravnopravnost, http://www.gendernet.rs/files/Publikacije/Publikacije/Zene_i_odlucivanje_lokal.pdf
51. Uprava za rodnu ravnopravnost, http://www.gendernet.rs/files/Publikacije/Publikacije/Zene_i_odlucivanje_lokal.pdf
52. http://www.zenskiprostor.org/images/vesti2013/PDF/CEDAW_Zakljucna_zapazanja_srp.pdf
53. Žene u politici, UNDP Montenegro file:///C:/Users/Windows7/Downloads/ZENE%20U%20POLITICI.pdf
54. KC Damad, Novi Pazar, <http://www.kcdamad.org/>
55. Republički Zavod za statistiku, <http://webzrs.stat.gov.rs>
56. „Žene i diskriminacija – rezultati istraživanja o iskustvima žena zaposlenih u javnim preduzećima i organima Uprave u AP Vojvodini o rodno zasnovanoj diskriminaciji“ Pokrajinski ombudsman, 2012. <http://rp.ombudsmanapv.org/attachments/article/49/Zene%20i%20diskriminacija.pdf> (01.05.2014.)
57. Diskriminacija žena na radnom mestu – priručnik za inspekciju rada“, Ministarstvo rada i socijalne politike, Beograd 2009. http://rs.one.un.org/organizations/18/diskriminacija_na_radnom_mestu.pdf (04.05.2014)
58. Ministarstvo rada i socijalne politike, http://rs.one.un.org/organizations/18/diskriminacija_na_radnom_mestu.pdf
59. Autonomni ženski centar, Beograd, <http://www.womenngo.org.rs/publikacije/razvoj-dobrih-praksi/255-rizici-od-siromastva-za-zene-sa-iskustvom-nasilja-inicijative-za-unapredjenje-politike-socijalne-inkluzije-2012>
60. ILO, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_170015.pdf
61. Poseban izveštaj o diskriminaciji osoba sa invaliditetom u Srbiji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, april 2013. <http://www.ravnopravnost.gov.rs/images/files/Poseban%20izvestaj%20-%20osobe%20sa%20invaliditetom%20FINAL%209.5.2013.pdf> (14.05.2014)
62. Priručnik za rad lokalnih saveta za zapošljavanje, Centar za podršku ženama, 2012 <http://www.podrska.org.rs/pubs/Prirucnik%20za%20rad%20lokalnih%20saveta%20za%20zaposljavanje.pdf>
63. UN WOMEN, Srbija, <http://rs.one.un.org/organizations/18/3%20Nalazi%20i%20preporuke%20iz%20studije%20o%20preduzetnistvu%20zena%20u%20Srbiji%20i%20rodne%20analize%20odabranih%20drzavnih%-20mera%20za%20podrsku%20preduzetnistvu.pdf>
64. Polazna studija o preduzetništvu žena u Srbiji UN WOMEN - Srbija, Beograd, 2013. http://www.secons.net/admin/app/webroot/files/publications/1Polaznastudijao_preduzetnistvuzenauSrbiji.pdf (01.05.2014)
65. Republički Zavod za statistiku, <http://webzrs.stat.gov.rs>
66. UN WOMEN Srbija, <http://rs.one.un.org/organizations/18/2%20Rodna%20analiza%20odabranih%20drzavnih%20mera%20za%20podrsku%20preduzetnistvu%20u%20Srbiji.pdf>
67. Study on Practices and Policies in the Social Enterprise Sector in Europe, Vienna 2007. http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/itemdetail.cfm?item_id=3319 (05.05.2014)
68. Fenomena, Kraljevo <http://www.fenomena.org/#!ekonomsko-osnazivanje/cj5d>
69. Kako do trajno održivog partnerstva lokalne samouprave i preduzetničkog sektora, Akademija ženskog liderstva, <http://www.ewa.org.rs/sites/ewa.localhost/files/Prirucnik-srpski.pdf> (05.05.2014)
70. Republički Zavod za statistiku, <http://webzrs.stat.gov.rs>
71. Zavod za ravnopravnost polova, http://brand-co.net/wordpress/wp-content/uploads/2011/12/zene_na_selu_u_Vojvodini.pdf
72. Rezolucije UN o položaju žena na selu (56/129 iz 2001, 58/146 iz 2003, 62/136 iz 2007), dostupne na <http://www.worldlii.org/int/other/UNGARsn/toc-l.html>
73. SeCons, <http://www.secons.net/admin/app/webroot/files/publications/Studijaojednakosti.pdf>

74. Secons, <http://www.secons.net/admin/app/webroot/files/publications/SocialExclusioninRuralAreasinSerbia2010.pdf>
75. Marina Blagojević, Žene na selu u Vojvodini – svakodnevni život i ruralni razvoj, zavod za ravnopravnost polova 2010. http://brand-co.net/wordpress/wp-content/uploads/2011/12/zene_na_selu_u_Vojvodini.pdf (03.05.2014)
76. Zavod za ravnopravnost polova, http://brand-co.net/wordpress/wp-content/uploads/2011/12/zene_na_selu_u_Vojvodini.pdf
77. SeCons, <http://www.secons.net/admin/app/webroot/files/publications/Studyjaojednakosti.pdf>
78. INEE [http://toolkit.ineesite.org/toolkit/INEEcms/uploads/1009/INEE_Pocket_Guide_to_Gender_SRB_LoRes\[1\].pdf](http://toolkit.ineesite.org/toolkit/INEEcms/uploads/1009/INEE_Pocket_Guide_to_Gender_SRB_LoRes[1].pdf)
79. Nevena Ivanović, <http://www.womenngo.org.rs/feministicka/tekstovi/nevena-ivanovic.pdf>
80. XXXX
81. NSHC <http://www.nshc.org.rs/public/publikacije/ce0cf6f104c742f0779847a986f830d57554.pdf>
82. http://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/feministicka94/zenska_ljudska_prava/nepismenost.htm
83. <http://www.charter-equality.eu/the-charter-in-action/role-de-prestataire-de-services-en.html>
84. Autonomni ženski centar, Beograd, http://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/autonomni_zenski_centar/nasa_tela_mi_sadrzaj.htm
85. Putevi ostvarivanja rodne ravnopravnosti, od ideje do prakse, OSCE, 2007. <http://www.osce.org/sr/serbia/25494?download=true> (02.05.2014)
86. Autonomni ženski centar, Beograd, http://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/autonomni_zenski_centar/nasa_tela_mi_sadrzaj.htm
87. Uključivanje muškaraca, promena rodni normi, UNFPA, 2014. <http://www.unfpa.org/public/home/publications/pid/16168> (03.05.2014)
88. Položaj žena u sportu u Vojvodini, Centar za podršku ženama, 2012. [http://www.podrska.org.rs/pubs/ZeneSportMsvef\[2\].pdf](http://www.podrska.org.rs/pubs/ZeneSportMsvef[2].pdf)
89. Autonomni ženski centar, Beograd, http://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/autonomni_zenski_centar/nasa_tela_mi_sadrzaj.htm
90. NSHC, <http://www.nshc.org.rs/public/publikacije/c3bf99b46e1dd13d76bbf09014f48293270.pdf>
91. Procena efikasnosti lokalnih mehanizama za socijalno uključivanje Roma I Romkinja, Centar za istraživanje javnih politika 2013. <http://publicpolicy.rs/publikacije/daf725e70691bf26e5ef8d2b73d074cf98d4b9a6.pdf>
92. Poseban protokol Ministarstva zdravlja, za zaštitu i postupanje sa ženama u slučajevima nasilja u porodici <http://www.zdravlje.gov.rs/downloads/Zakoni/Ostalo/ProtokolMZRSPaZastituPostupanjeSaZenamaKojoSulzlozeneNasilju.pdf> (01.05.2014)
93. Evropska povelja za ravnopravnost žena i muškaraca, Član 14; primeri primene <http://www.charter-equality.eu/the-charter-in-action/role-de-prestataire-de-services-en.html> (05.05.2014)
94. <http://www.hocudaznas.org>
95. <http://www.womenngo.org.rs/>
96. Pokrajinski sekretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova, http://www.hocudaznas.org/publikacije/youth_guide.pdf
97. Uprava za rodnu ravnopravnost, http://www.gendernet.rs/files/Publikacije/Publikacije/Mapiranje_porodicnog_nasilja_prema_zenama_u_Centralnoj_Srbiji.pdf
98. <http://www.hocudaznas.org/page.php?id=22>
99. <http://www.hocudaznas.org/page.php?id=23>
100. Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama, <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%20210%20Serbian.pdf>
101. http://www.minrzs.gov.rs/doc/rodna-ravnopravnost/dokumenta/Nacionalna_strategija_za_sprecavanje_i_suzbijanje_nasilja_nad_zenama_u_porodici_i_u_partnerskim_odnosima.pdf
102. <http://www.minrzs.gov.rs/doc/porodica/nasilje/Posebni%20protokol%20MRZSP%20nasilje%20u%20porodici.pdf>
103. Poseban protokol za postupanje centara za socijalni rad i organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i nad ženama u partnerskim odnosima; Ministarstvo rada i socijalne politike, Beograd, 2013. <http://minrzs.gov.rs/doc/porodica/nasilje/Posebni%20protokol%20MRZSP%20nasilje%20u%20porodici.pdf>
104. Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima, 2011. http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Opsti_protokol.pdf
105. http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/dokumenta/strategije/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republik_e%20Srbije.pdf
106. http://www.upravacarina.rs/cyr/Informacije/Documents/akcioniplanovi/Nacionalni_akcioni_plan_za_primenu_Rezolucije_1325_SB.pdf
107. Beogradski centar za bezbednosnu politiku, http://www.bezbednost.org/upload/document/bezbednost_i_rodna_ravnopravnost_na_lokalnom_nivou.pdf
108. SEESAC, UNDP 2014
109. Romi i Romkinje u Srbiji, koliko se osećaju bezbedni, projekat Centra za istraživanje javnih politika, http://publicpolicy.rs/projekti/1_Romkinje-i-Romi-u-Srbiji-Koliko-se-ose%C4%87aju-bezbedni?#_U3XAtPmSySo
110. LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti u Republici Srbiji, Centar za istraživanje javnih politika, 2013 <http://publicpolicy.rs/publikacije/dc164ef1cd5e31d83159ff805dcdc32261301417.pdf>
111. Centar za podršku ženama, Kikinda <http://www.podrska.org.rs/pubs/Prirucnik%20za%20bezbednost%20-%2032%20stranice.pdf>

112. Uprava za rodnu ravnopravnost <http://www.gendernet.rs/rrpage.php?chapter=35&id=380>
113. Vodič za građansko učešće u donošenju odluka, Priština, 2012 <http://www.advocacy-center.org/Newsletter/Publications/GRADANSKO%20UCESCE.pdf> (03.05.2014)
114. Ženski INDOK centar <http://www.zindokcentar.org/files%20srp/istrazivanja.htm>
115. Priručnik za medijsko izveštavanje o nasilju u porodici i nasilju nad ženama, Uprava za rodnu ravnopravnost, 2011. http://www.undp.org.rs/index.cfm?event=public_publicationsDetails&revid=2C814299-BF22-E913-C0546334940DDD5D
116. Romi i Romkinje u medijima, istraživanje Centra za javne politike, 2013. <http://publicpolicy.rs/Romkinje%20i%20Romi%20u%20medijima#.U3W-ZvmSySq>
117. Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, <http://www.fes.rs/index.php?option=content&task=view&id=144&Itemid=&lang=de>
118. Priručnik za odnose s javnošću, SKGO, 2013. <http://euintegracije.skgo.org/sr/publications/download/6>

